

A feketehalmi oklevél

Diplomatikai és forrástani vizsgálat

FÜLEP KATALIN

Mind a történeti, mind a jogtörténeti kutatás számára fontos történelmi forráscsoportot képviselnek a hazai szokásjogot, ill. a törvényhozás során keletkezett törvényeket, sőt elvétele privilégium leveleket is tartalmazó jogkönyveink. Jelentőségükre már többen¹ fölhivták a figyelmet, hiszen néha kizárólag ezek a gyűjtemények őrizték meg számunkra a múltunk megismerése szempontjából oly fontos kútfőket. Az eredeti forrás elveszett, megsemmisült, jobb esetben lappang, s így főképpen belőlük tudunk következtetni a különböző társadalmi osztályok tagjainak jogállására, egy-egy kor szokás és törvény, írott és íratlan jog által szabályozott politikai, gazdasági, társadalmi, közigazgatási, törvénykezési és kulturális viszonyaira. Az eddigi méltatók a jogkönyveknek főleg törvény vagy szokásjog őrző szerepét emelték ki, nem véletlenül, hiszen a kéziratos gyűjteményeket első-sorban abból a célból vették a kezükbe, hogy egy-egy elkallódott törvény, vagy már ismert decretum, esetleg annak variánsa után kutassanak. A kötetekben a jogforrások — s egyúttal történeti források — harmadik igen jelentős csoportjából, a privilégiumokból szintén találhatunk néhány fennmaradt példányt. Így pl. mind a 16. századi *Festetich-kódex*², mind az *Hosvay-kódex*³ megőrizte Zsigmond király Marót János macsói bán számára kiadott adománylevelét, sőt az utóbbi gyűjtemény a pannonhalmi alapítólevelét is. Ezzel szemben pl. a 15. század végéről származó *Codex Thuroczianus*⁴ csak törvényszövegeket tartalmaz. A többi 16. századi gyűjteményt szintén ez jellemzi.

Más jellegű följegyzéseket találunk a 16. század két nagy szokásjoggyűjteményében, a *Tripartitumban* és a *Quadripartitumban*. Vizsgált korszakunk kéziratos és nyomtatott *Hármaskönyvei* possessor-bejegyzéseket, a szövegre vonatkozó lapszéli jegyzeteket, utalásokat, egyik-másik példány

1. Itt mondok köszönetet konzulensemnek, Ladányi Erzsébetnek, segítségéért. Hajnik Imre, Illés József, Szabó Dezső és Ladányi Erzsébet tanulmányai hangsúlyozták fontosságukat.
2. OSZK, Kzt. Fol. Lat. 4355.
3. OSZK, Kzt. Fol. Lat. 4023.
4. OSZK, Kzt. Cod. Lat. 407.

eskümintákat, esetleg a curiában működő bírák ítéleteit „döntvényeit”⁵ őrizték meg számunkra.

A *Négyeskönyvet* 1798-ban adták ki először nyomtatásban, a 18. század végéig csak kéziratos formában terjedhetett. Számos fennmaradt példánya között is ritka kivételnek számít az a kötet, mely egy, a történészek által több száz éve keresett oklevelet rejt magában. Három nagy budapesti gyűjtemény⁶ kéziratárának 16. századi nyomtatott és kéziratos *Tripartitumait*, ill. kéziratos *Quadripartitumait* néztük át, hogy ne csak a sokszor pontatlan katalógusok, hanem az autopszia alapján is meggyőződjunk, valóban oly egyedülálló-e az OSZK ezen példánya, mint amilyenek az első kézbevetelkor tűnt. Főlöleges lenne itt valamennyi kézbevetelt kötetet ismertetni, mégis, hogy kéziratunk becességét némileg érzékeltessük, bemutatjuk a nemzeti könyvtárunk kéziratári állományában levő vele egy században keletkezett *Négyeskönyveket*.

Jogtörténészeink⁷ közül többen foglalkoztak Werbőczy műve mellett a *Quadripartitum* keletkezésének, történetének és utóéletének problémájával. Kutatásaink nyomán tudjuk, hogy kétféle szövegvariáns készült: a magyar bizottsági szöveg, valamint az I. Ferdinánd óhajának és a dinasztikus érdekeknek megfelelő változat. Az OSZK példányok közül a legrégebbi a Fol. Lat. 512-es, amelynek elején az 1552-es évszám⁸ áll, Illés József megállapítása szerint azonban 1556 után másolhatták. Észrevételét a Pars IV. titulus 40-ben közölt indoklásra alapozta.⁹ A kötet a magyar bizottsági szöveget tartalmazza, a végén „Hoc opus...” kezdettel a bizottság, ill. Ferdinánd német tanácsa, a Consilium Germanicum közötti iratváltás történetét olvashatjuk szentesítése elmaradásának okairól. Az index a kötet elején található. A hátulsó kötéstábla belső oldalán egy bejegyzés: „Domine adiutor meus et redemptor meus. Bened[ictus] Pakay m[anu] p[ro]pria.” Egyes kutatók¹⁰ Pakayt a személynökkel azonosítják, míg mások¹¹ kamarai fogalmazóként, majd pozsonyi postamesterként is említenek egy ilyen nevű tisztségviselőt. Valószínűleg két különböző személyről van szó. A kézirat kötése 16. századi timsós cserzésű fehér disznóbőr, a téglalap idomú középmezőt négy keret fogja közre. Kötéstáblája egy ugyancsak 16. századi

5. L. Egyetemi Könyvtár, Kzt. RMK III. 153. a kötet végén található 1559-ből származó bejegyzéseket.

6. Egyetemi Könyvtár, MTA Könyvtára, Országos Széchényi Könyvtár.

7. Cziráky Antal Mózes, Frank Ignác, Kelemen Imre, Kitionich János, Szegedy János, Timon Ákos, Virozsil Antal, Wenzel Gusztáv stb. foglalkoztak a kérdéssel, vö. Illés József: *A Quadripartitum közjogi interpolációi*. Bp. MTA, 1931. 10–19. l.

8. 8. fol.

9. Illés i. m. 6. l.

10. Baranyai Béla: *Némi adalékok jog- és egyháztörténetiünkhöz*. 1. *Vizsgálódások a Quadripartitum körül*. Bp. 1942. 84. l.; Ember Győző: *A újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig*. Bp. 1946. 79. 547. l.; Lendvai Márton kéziratos munkájában 1617-től 1625 szept. 8-ig személynökként tartja nyilván. OSZK, Kzt. Quart. Lat. 532. 8. fol. verzó. Quart. Lat. 536. 8. fol. rektó. Quart. Lat. 2494. 8. fol. verzó.

11. Ember Gy. i. m. 133. 378. l.; Henney Vilmos: *A magyar posta története*. Bp. 1926. 96–98. l. Előbb kamarai fogalmazóként, majd 1664–1675 között pozsonyi főpostamesterként említi; Fallenbüchl Zoltán: *A Magyar Kamara tisztségviselői a XVII. században*. = Klny. a *Levélári Közlemények* XXXIX. évf. 1969. 257. l.

rationem habere. Quatuordecim. Ceterum in subiectis subiectis
quatuordecim. Ceterum in subiectis subiectis
quatuordecim. Ceterum in subiectis subiectis

Quinto. Quatuordecim. Ceterum in subiectis subiectis
quatuordecim. Ceterum in subiectis subiectis
quatuordecim. Ceterum in subiectis subiectis

Sexto. Quatuordecim. Ceterum in subiectis subiectis
quatuordecim. Ceterum in subiectis subiectis
quatuordecim. Ceterum in subiectis subiectis

Septimo. Quatuordecim. Ceterum in subiectis subiectis
quatuordecim. Ceterum in subiectis subiectis
quatuordecim. Ceterum in subiectis subiectis

Octava. Quatuordecim. Ceterum in subiectis subiectis
quatuordecim. Ceterum in subiectis subiectis
quatuordecim. Ceterum in subiectis subiectis

Novo

magyar nyelvű nyomtatványtöredéket őriz.¹² Többféle vízjelű papír található a kötetben.¹³

A következő a Fol. Lat. 4024-es kézirat¹⁴, amely azelőtt a bécsi Hofbibliothek tulajdona volt Cod. 8465-ös jelzettel¹⁵. A magyar bizottsági változatot követi, index nem csatlakozik hozzá. Kötése eredeti festetlen pergamen kötés, melyet 1916 júliusában javítottak. Vízjelét nem sikerült azonosítanom.

A másik három kézirat az uralkodó akaratának megfelelő szöveget tartalmazza, melyek közül a Fol. Lat. 4102-es a 337. fólió rektóján található bejegyzés szerint valamivel későbből származik, mint az elsőként említett *Négyeskönyv*: „JCI totum opus Manu p[ro]p[ri]a fecit 1573.”¹⁶ A 10. fólió rektóján a nádasdladányi könyvtár pecsétje jelzi, hogy valaha a Dunántúlon birtokos Nádasdyak tulajdona volt. A kötet végén szintén megtalálható a „Hoc opus...” kezdetű rész, indexe nincs, kötése mályvaszínű alapon aranymintás papírkötés zöldre festett pergamen gerinccel. Vízjegye szerint papírja magyar, német és cseh területen fordul elő.¹⁷

A negyeik (Fol. Lat. 3647.)¹⁸ kötéstábláján 1585-ös, ill. belül az 1586-os évszámot hordozó kézirat. Szintén az aulikus változatot foglalja magában és az indexet a szövegrész után közli.

Az ötödik (Fol. Lat. 4512.) egy 1588-as possessor-bejegyzést, ill. a kötéstábláján 1589-es évszámot megőrzött kötet. Az ellentervet tartalmazó szöveg indexét a tordai országgyűlésen 1540 áprilisában Werbőczy közreműködésével alkotott törvénycikkek¹⁹ követik, melyek a fejedelemség megyei tisztviselőkarának kiépítése, a bírósági szervezet és a fellebbezés rendjének szempontjából fontosak.

12. RMK I. 176.

13. 36. fol. vö. Varga Nándor Lajos: *Vízjegyek kézzel merített magyar vagy külföldi magyar vonatkozású papírosokon 1330-tól 1896-ig*. Bp. 1970–1975. II. köt. 143. l. 315-ös; 91–92. fol. Varga i. m. II. köt. 141. l. 307-es, ill. Briquet: *Les filigranes*. Paris—Londres stb. 1907. I. köt. 282., 285. ábra; 157. fol. Varga i. m. II. köt. 142. l. 312-es, ill. Briquet i. m. I. köt. 284-es ábra. Varga 17. századi, Briquet 16. század végi papírok vízjegyeként adja meg az ábrákat. Egy vízjegyet nem sikerült azonosítanom, l. 2. fol.
14. Illés i. m. 7. l. „Jakubovich Emil véleménye szerint a XVI. század legvégéről, legfeljebb a XVII. század legelejéről származik.”
15. Vö. Illés i. m. 6. l. A kötetben nemcsak az egykori jelzet, hanem a k. k. Hofbibliothek pecsétje és a következő bejegyzés szerepel: „Ex Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi”. (2. fol.)
16. A bp.-i Egyetemi Könyvtár Kézirattára B4 jelzettel őriz egy *Négyeskönyvet*, amelynek 330. fol. verzóján ugyanezt a bejegyzést találjuk. A másoló neve és személyi adatai jelenleg nem ismeretesek.
17. Fol. Lat. 4102. pl. 252. és 281. fol-n vö. Briquet i. m. I. köt. 1008. és 1015. ábra, ill. Varga i. m. I. köt. 46. l-n szintén a Briquet számot közli. Ue. a vízjel előfordul az *Ilosvay-kódesben* (vö. 290. fol.), a *Festetich-kódesben* (vö. 579. fol.) vagy pl. az Egyetemi Könyvtár *Decreta constitutiones et articuli*. 939. jelzetű kéziratában, mely Nádasdy Tamásé volt.
18. Baranyai i. m. 83. l.: úgy vélte, hogy főkormányzskéink egyikén használhatták. Felhívta a kutatók figyelmét, hogy az OSZK Ktz.-ban „*Corpus Juris Hungarici*” cím alatt vették állományba, ezért ez a példány elkerülte azok figyelmét, akik *Quadrupartitum*ként keresték.
19. *Magyar országgyűlési emlékek*. Szerk. Fraknói Vilmos. Bp. 1875. II. köt. 161–168. l. „Articuli reformationis ac rectificationis...”

A felsorolt kéziratok közül ez utóbbival foglalkozunk részletesebben — összevetve a negyedik kézirattal —, mert a már említett országgyűlési határozaton kívül még egy olyan hosszabb bejegyzést tartalmaz, amely az erdélyi fejedelemség 16. század végi történetének egy igen fontos forrását őrzi. Mivel ez a bejegyzés kifejezetten Erdélyhez kapcsolja a kéziratot, feltételezhető, hogy egykori tulajdonosa is onnan származott, s az általa fontosnak tartott, ill. tevékenységével kapcsolatos végzéseket, törvény-cikkeket stb. jegyezte föl.²⁰ Érdemes azonban alaposabban megvizsgálunk, találunk-e egyéb jellemzőket, amelyek feltevésünk helyességét igazolják, és amelyeknek segítségével pontosabb választ kaphatunk arra a kérdésre: milyen történelmi helyzetben és körülmények között keletkezett ez az eddig ismeretlen, ill. csak kivonatosan ismert szöveg. Az alábbiakban tehát gondosan elemezzük a kézirat kötését, vízjegyét és bemutatjuk egykori possessorait.

I. KÉT ERDÉLYI NÉGYESKÖNYVRŐL

Kötésük stílusjegyeinek vizsgálata

Már első pillantásra feltűnik, milyen nagy a hasonlóság a negyedik és az ötödikként említett kötet között. Mindkettő kötéstábláját a német reneszánsz kötésekre jellemző bélyegzők és görgetők díszítik. Valószínűleg mindkét kézirat kötetlen állapotban került egykori tulajdonosához, s ő köttette be őket valamelyik — talán kolozsvári — könyvkötővel. A negyedik kézirat kötése barna juhbőr, az ötödiké eredetileg natúr színű — ma már erősen megsárgult — disznóbőr. A kötéstáblák merevítőanyaga papír.²¹ A negyediké egy kéthasábos latin nyelvű nyomtatvány, az ötödiké *Jób könyvének*²² kéthasábos, fólió méretű, német nyelvű makulatúrája. Ez utóbbi ősnymtatvány töredék. A negyedik kötetben a téglalap alakú középmezőt (tükröt) vonalozással kialakított keretek fogják közre. A kötéstábla külső, hosszmenti széleit egy-egy függőleges sáv zárja, melyben stilizált egyes levelek és ötszirmú virágok váltakoznak. Az első keretben a négy evangélista és a Megváltó („Marcus, Mattheus, Salvator, Johannes, Lucas” sorrendben) íves mezőbe helyezett feliratos mellképét láthatjuk (a görgető lenyomatának egyszeri hossza, ill. szélessége: 206 × 22 mm). Az első és második keret között egy-egy sáv található a rövidebb oldalon. A felsőt a levélke és az ötszirmú virág bélyegzője, az alsót egy római számos évszám díszíti. A második keret A. R. monogramos görgetője „Spes, Fides, Justicia, Caritas” felirattal ellátott allegorikus nőalakokat ábrázol (mérete: 194 × 15

20. Hasonló a helyzet a budapesti Egyetemi Könyvtár B4 jelzetű *Quadripartitum* kötetével, mely a nagyszombati jezsuita kollégium tulajdona volt, nem véletlen tehát, hogy a királyi Magyarországra vonatkozó articulusokat másolta bele egykori possessora.
21. A 15. század végétől sok külföldi kiadvány került Magyarországra kötés nélkül, krúdában hordókba csomagolva. Ezeket hazai könyvkötőink, ill. könyvkiadóink kötötték a kereslet és a megrendelők, a vevők ízlése és óhaja szerint. A hibás, raktáron maradt, vagy elavult tartalmú füzetlen íveket ezután összeragasztották és az így nyert kartonlemezeket kötéstáblák készítésénél használták föl.
22. Az előtáblán Jób, 35. rész vége, 36. rész eleje; a háttáblán Jób, 31. rész eleje.

mm). A képecskéket medaillonokba foglalt férfifejek fűzik egymáshoz. A második és harmadik keret közötti fenti sávban a tulajdonos monogramját, a lentiben két stilizált liliom között az előbbinél kisebb méretű ötszirmú virágot helyezett el a könyvkötő. A harmadik keret görgetője medaillonba foglalt, felirat nélküli, babérkoszorús fejek sora lombdísszel, szárnyas angyalfejekkel (mérete: 125×12 mm). A középmezőt három függőleges sorban apró gránátalma virágok bélyegzői töltik ki. A háttáblán a sávokban a monogram és az évszám helyett az egyes levélké, ill. a stilizált liliomok nagyobb és kisebb méretű ötszirmú virágot fognak közre.

Az ötödik kézirat kötésén a középmezőt négy keret veszi körül. A legkülsőben kandeláber motívumos görgető látható. A második keret görgetője azonos a negyedik kötet harmadik keretének görgetőjével. A második és harmadik keret között a rövidebb oldalon egy-egy sávban a már ismert levélke és az ötszirmú virág váltakozik. Ugyanezek a bélyegzők díszítik a harmadik keretet is. A negyedik keretbe a negyedik kötet második keretének görgetője került. A középmezőt közrefogó két rövidebb sávban fönt a tulajdonos monogramja, lent az arab számos évszám olvasható, a két hosszanti sávban újra a kandeláber motívum tűnik föl. A tükör díszítése megegyezik a negyedik kötetével, bár annál valamivel keskenyebb. Az elő- és háttábla felépítése azonos, de a hátulsó kötéstáblán a monogram sávjában az ötszirmú virág két különböző méretű változata sorakozik, az évszám helyén pedig a kicsi ötszirmú virághoz a tükör díszítménye társul. A gerincen mindkét kötetnél négy duplabordát alakított ki a könyvkötő. Az általuk közrefogott mezőkben semmiféle díszítést nem alkalmazott. Ezenkívül mindkét kötetten föllelhető két-két bőr zárószalag maradványa.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy az ilyen jellegű kötések a 16. században a németek lakta területekre jellemzők, s ebbe a Szepesség éppúgy beletartozik, mint az erdélyi szász városok. A vaknyomásos technikához szükséges bélyegzőket és görgetőket hazai ötvösök is véshtették. Minthogy a kéziratokat — amint majd látni fogjuk — vízjegyük és possessoraik szintén Erdélyhez fűzik, talán nem járunk messze az igazságtól, ha a könyvkötőt is erdélyinek sejtjük, s a kötésekét német stílust követő erdélyi reneszánsz kötésnek minősítjük. Nem valószínű ugyanis, hogy tulajdonosuk — miután Erdély vagy a Partium területén megvette a kéziratokat —, kivitte volna őket valamelyik német fejedelemségbe, hogy ott beköttesse. Ezt látszik megerősíteni az is, hogy Haebler²³ nem találtunk hasonló görgetőket.

Vízjelük megállapítása és lokalizálása

A következő ismerv, amely Erdélyhez köti a kéziratokat, a vízjel, mely mindkét kötetben Kolozsvár²⁴ címere, a címerpajzs felső részén a

23. Haebler, K.: *Rollen- und Plattenstempel des XVI. Jahrhunderts*. Bd. I—II. Leipzig, 1928. c. művében két A. R. monogram szerepel a 16. századból. (Rinckfeld, August — Wittenberg; Roskopf, Andreas — Leipzig). (473. l.)
24. Jakó Zsigmond: *Az erdélyi papírmalmok feudáliszkori történetének vázlata (XVI—XVII. század)*. = *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Series Historia*. Fasc. 2. Cluj. 1962. Klny. 67. l. 8—9. ábra.

bástyás kapuzat fölött BB, BV monogrammal.²⁵ Arra a kérdésre, hol készítettek ilyen vízjelű papírokat, a kolozsvári papírmalom története adja meg a választ. A malom és a nyomda Heltai Gáspár özvegyének 1582 végén, vagy 1583 elején bekövetkezett haláláig egy kézben volt. Ezután a nyomda ifj. Heltai Gáspár, a papírmalom testvére, Hertel Péterné Heltai Borbála tulajdona lett, ill. 1587-ben mindkettőt a nyomdász, Schessburger (Segesvári) Gáspár bérelte.²⁶ A tulajdonosok az 1575–1596/97-ig terjedő időszakban Kolozsvár címerét használták vízjegyként az előbb említett monogramokkal.²⁷ Összevetve papírjaik és köteteink filigránját megállapíthatjuk, hogy az ismeretlen másolók a Heltai-féle papírmalom papírjára írták le a *Quadrupartitum* szövegét.

Possessoraik

A további jellemzőket kutatva azonnal szemünkbe ötlük, hogy míg a negyedik kézirat kötéstábláján L. P. D. B. monogram és MDLXXXV évszám áll, az ötödikén L. P. monogram és 1589-es évszám. Ez utóbbi kötet egyik possessor bejegyzése megadja a megfejtést is. A kéziratot ugyanis Pistháky Lukács vásárolta 1588-ban egykori tulajdonosától, Antonius Venetustól, váradi tartózkodása idején: „Lucae Pisthakj, Emtus flor. [ez a szó és az utána következő szám áthúzva] ab Anthonio Veneto, commorante Waradini etc. 1588.” A kéziratot eladóját, Antonius Venetust Szamosközy a Báthory Zsigmond udvarában élő olaszok között említi orgonista papként.²⁸ Későbbi possessor, Pistháky²⁹, bongárdi birtokos nemes volt,

25. Fol. Lat. 3647-ben: BB (46. fol.), BV (3. fol.); Fol. Lat. 4512-ben BB (6. fol.), BV (8. fol.) vö. Jakó Zsigmond: *Filigrae Transilvanene din secolul al XVI-lea.* = *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Series Historia.* Fasc. 1. Cluj. 1968. 6–7. l., ill. a vízjelek: 16–17. l., a leghasonlóbb 16. l. — Jakó Zsigmond: *Inceputurile fabricarii hirtiei in tara noastra. Morile de hirtie din Brasov si Cluj in secolul al XVI-lea.* = *Revista Bibliotecilor* 1970. 3. Klny. 179–180. l. — Varga Nándor Lajos i. m. I. köt. 60. l. 72. ábra, ill. vö. RMK I. 222., fol. C₂ és D.
26. Jakó Zs.: *Az erdélyi ... i. m.* 66–67. l.
27. Vö. 24. és 25. jegyzet.
28. *Szamosközy István történeti maradványai, 1542–1608.* Kiad. Szilágyi Sándor. 4. köt. Vegyes följegyzések. Bp. 1880. (MHH II. 30.) 76. l. „Antonetto Venetus, organista, ez egy gyilkos parázna lator pap volt.” — Herepei János: *A nagyváradi kalvinista iskola külföldi származású professzora.* = *Magyar Paedagogia*, 49 (1940) 1. sz. 48–51. l. című cikkében is említi egy Marcus Antonius Venetus-t, akit I. Rákóczi György váradi professzornak hívott meg Itáliából. Pistháky személye és a bejegyzés évszáma azonban Szamosközy adatát valószínűsíti, és kizárja a másikat. Lehetséges, hogy az olasz eredetileg jogvégzett ember volt, akárcsak Brandenburgi Katalin udvari orgonistája, Michael Hermann, aki később Brassó bírója lett. (Benkó András: *Az erdélyi fejedelmi udvar zenei életéről.* = *Művelődéstörténeti Tanulmányok.* Szerk. Csetri E., Jakó Zs., Tonk S. Bukarest, 1979. Kriterion 98. l.)
29. Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* Bp. 1862. 303. l. — Hodor Károly: *Doboka vármegye természeti és polgári esmértetése köre metszett pecsétjével s földabroszával.* Kolozsvár, 1837. 42., 210. 454. l.; Tehetősebb, zenekedvelő ember lehetett, bár saját muzsikusa nem volt, de följegyezték róla, hogy egyszer kölcsönkérte Beszterce muzsikusaikat. = *Művelődéstörténeti T.* i. m. 228. l. 121. jegyzet.

1566—1568-ban Doboka vármegye jegyzője, utóbb ügyvédje. A Báthory Zsigmond-féle királyi könyvekben négy ízben fordul elő neve. 1585. február 3-án egy Flórián nevű cigányt és fiait sátraikkal együtt nova donatio címén kapta meg. Tudjuk, hogy az új adomány általában nem jószágok új donatióját jelentette, hanem olyan nemesi birtokra kaphatta az adományos, mely már birtokában volt, de az erről szóló oklevele elveszett, megsemmisült, megsérült, esetleg nem is volt, vagy nem, ill. nem a megfelelő formák között végeztette el a birtokbaiktatást. Néha azonban nova donatio címén érdemeire való tekintettel olyan adományt is kaphatott az adományos, mely korábban nem volt birtokában.³⁰ Ebben az esetben az adomány tárgya egy — valószínűleg aranymosással foglalkozó — cigánycsalád volt.³¹

Ugyanezen év március 31-én a Dengelegy testvérek, Gáspár, Kata és Anna „meg tekintwen . . . az mý pereinkre valo gondviseleset es zolgalattiat” a Kolozs megyei Fűzkúton egy pusztá házhelyet adtak át neki. A fejedelem a magyar nyelven íródott magánadományt a latin nyelvű jóváhagyó oklevél sorai közé iktatta és megerősítette.³²

1588. október 27-én az ugyancsak bongárdi birtokos néhai Porkoláb Domokos magtalanul ehunyt Imre nevű fiának a Doboka megyei Veresegyházon és Móricon, valamint a Kolozs megyei Lompérton (Lompérd) birtokolt részét Báthory Pisthákynak adta, megtekintvén mind atyja, Báthory Kristóf, mind az iránta és az ország iránt tanúsított hűségét, becsületességét és szolgálatait.³³

A következő évben, április 25-én, a Küküllő megyei Ádámoson lévő possessiójára ismét új adomány címén állítottak ki oklevelet számára.³⁴

Apor Péter az 1676 előtt elhalt személyek között szerepelteti: „Az nemesek között volt Pisztaéki Lukács”.³⁵

A köteteken lévő monogramok lehetséges föloldása tehát: *Lucas Pistháký de Bongárd*, ill. *Lucas Pistháký*. Mindkét kézirat tulajdonosa ő volt, s ha belepillantunk a kötetekbe érthetővé válik, hogy pár éves eltéréssel miért volt szüksége két azonos szövegű *Quadripartitumra*. Jogértó és joggyakorló ember lévén egy könnyen kezelhető, gyorsan, egyértelműen olvasható szövegre volt szüksége. A betűk testét kevesebb gonddal formáló kéz kiírtabb írásának silabizálgatása nyilván nehezítette munkáját, ezért, amikor alkalma nyílt egy olvashatóbb írású kézirat vételére, szívesen megvált korábbi példányától. A negyedikként említett kézirat írása éppúgy 16. századi kurzív, mint az ötödiké, de sokkal odavetettebb, sietősebb, sőt

30. Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány*. Kolozsvár, 1861. II. köt. 299. l.; Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány és jogtörténet*. Bp. 1946. 351—352. l.

31. MOL F 1, 1193-as tekeres, 279v—280r. A cigányok egy része a különféle mesterségeken (kovács, vályogvető stb.) kívül Erdély területén főleg arany vagy más ércek mosásával, bányászatával foglalkozott. Részben a fejedelmi hatalom alá tartoztak, de más földesúr is köthetett velük szerződést, ill. lehetett földesuruk. Ebben az esetben neki és nem a fejedelmi kincstárnak fizették az adót.

32. MOL F 1, 1193-as tekeres, 305r—306r.

33. MOL F 1, 1194-es tekeres, 95—96. l. Báthory Kristóf alatt procuratorként szerepel. Vö. SzOKlt. 4. köt. 58. l.

34. MOL F 1, 1194-es tekeres, 500—501. l.

35. *Apor Péter verses művei és levelei (1676—1752)*. Szerk. Szádeczky Lajos. Bp. 1903. I. köt. 150. l.

több kéz munkájának látszik, míg az utóbbié végig kiegyensúlyozott, jól olvasható és szövegrendezése is tetszetősebb. A címfejekben mindkettő kb. azonos mértékben alkalmaz rövidítéseket, a szövegrészben a Fol. Lat. 3647-es valamivel többet.³⁶ Margináliákat szintén tartalmaz a két kézirat.

A 17. században a negyedik kötet már az ugyancsak Erdélyben birtokos Varsolcziak³⁷ tulajdona volt, később Bedőházy Tamáshoz³⁸ került, amint ezt az előzéklapon található possessor-bejegyzés tanúsítja: „Sum possessor huius libri cognonimine (sic!) Varsolczi, denique dedit ad usum eius marita 1647. Thomae Bődöhajz.” Az utolsó félbetépett lap verzóján jogi feljegyzés áll: „Vetant jura ne credatur cuiquam in propria causa in praeiudicium alterius, item nequis in propria causa tegeri^{38a} queat, aut jus dicere”.

Az ötödik kötetben több jogi tárgyú és más bejegyzést találunk. Így pl. az előtábla belső oldalán egy 1628 november 7-ről származó Küküllő megyére vonatkozó följegyzést: „1628 7. 9bris [novembris] leot szek in Co[mi]t[a]tu de Kikellio”, egy jogi passzus,³⁹ majd Hegyesi István beírása követi: „Sum ex libris Stephani Hegjesj. m[anu] p[ro]pria.” Possessorunk, Hegyesi Mihály és Cserényi Anna fia, Borosjenőből származott,⁴⁰ s kortársai is tanult embernek ismerték. 1666-ban a kisebb kancellária írnokaként kezdte hivatali karrierjét, átmeneti deákoskodás után 1678–1684 között fiscalis ügyész, 1685–1689-ben országos főtisztviségviselő, fiscalis director lett. Hivatala a kincstári jogok védelmén túl tulajdonképpen a főállam-

36. Fol. Lat. 3647. Fol. Lat. 4512.

Pars I. tit. 4. 50:29	} a rövidítések aránya
Pars II. tit. 36. 69:46	
Pars III. tit. 17. 51:40	
Pars IV. tit. 9. 75:66	

37. A bejegyzésben a neveket áthúzták tintával, csakúgy, mint egy másik, az 1660-as évekből származó kézírást. — A Varsolcziak Szilágy megyében éltek I. Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. Bp. 1932. XI. köt. 37. l. — Petri Mór: *Szilágy vármegye monográfiája*. [Bp.] 1904. VI. köt. 699–701. l. — Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp. 1980. 364., 365. 371. 373. l.: Varsolczi István 1612–1615-ben a kisebb kancellária írnoke, 1629–1638 között fiscalis ügyész, majd 1640–1647-ben kincstári jogügyigazgató. — Az „*Erdélyország történeti tára*”. Kolozsvár, 1837. című kötetben a szerkesztők említenek egy Varsolczi Jánost „a kolozsvári óvárbeli magyar unitaria iskola segéd tanítóját”, aki Bethlen beiktatása, ill. a fejedelem-változás alkalmából latin verset írt. (II. köt. 261., 264–5. l.)

38. Bedőházy (léczfalvi; árkos) székely család, I. Kempelen, i. m. II. köt. 19. l. — Pálmay József: *Háromszék vármegye nemes családjai*. Sepsiszentgyörgy, 1901. 56. l. — Trócsányi i. m. 327., 365., 366., 373. l.: Bedőházy Tamás 1642-ben szintén a kisebb kancellária írnokeként kezdte pályafutását. 1647-ben már a nagyobb kancelláriában találjuk mint írnoke, 1654–1657 között kincstári ügyész, 1660-ban a fejedelmi javak praefectusa.

38a Értelmetlen elírás.

39. „Si Actor seu triumphans pars in aliquorum bonorum iudicialiter reobtentorum, contra vim repulsionis se locaverit, dominium eo facto in amissione causae, hoc est, illorum bonorum iuriumque possessionariorum reobtentorum convincatur. Vlad. decreti Minoris quarti Articulo 19. observa.” = II. Ulászló 1500. évi (IV.) decretuma, 19. articulus, 2. par. Vö. *Magyar törvénytár*. — *Corpus Juris Hungarici*. 1000–1526. Ford. és jegyz. ell. Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Bp. 1899. 654. l.

40. Nagy Iván i. m. 5–6. köt. 81. l.

ügyészi feladatkörnek felelt meg. 1685–1686-ban bevásárolták a fejedelmi tanács mellé rendelt deputatióba,⁴¹ 1676. szeptember 25-én ő is csatlakozott azokhoz, akik Gyulafehérvárott írásba foglalták, hogy a magyarországi bujdosók s a fejedelmi pár közötti tárgyalásokról semmit sem árulnak el.⁴²

A gyulafehérvári káptalan országos levéltára megőrizte számunkra possessorunknak a káptalan requisitora, Csicsói György előtt bemutatott levelét, melyben visszautasítja és érvénytelennek nyilvánítja a számára Thököly Imre által adott teljhatalmú kurátorságot.⁴³

Apor Péter kétszer említi a nevét,⁴⁴ Cseréy Mihály névsorában szintén megtaláljuk: „Öreg Hegyessi István, híres proccator.”⁴⁵ Maga Hegyessi mintha csak kötetünkre célozna, amikor a „Kegyességnek nagy titka” című, Kolozsvárott 1686-ban kiadott munkája előljáró beszédében ezt írja: „Így hát senki gabonájában sarlomat nem eresztettem, mert az alkalmatosság, ez kis írást, ugyan személy szerént vetette reám is... tartozom hát a Christus szerelmében és félelmében, az én gyengeségem szerént, azon munkálódni is, ha néha Decretumot forгатok is.”⁴⁶

Az előtábla tükre őrizte meg számunkra az utolsó tulajdonos nevét is. A possessor-bejegyzésnek minősülő, e századból származó bélyegző szerint Bíró Balázs ügyvéd Kolozsvár szabad királyi város tiszteletbeli ügyésze volt.

A második fólión Somlyai Adalbert bejegyzését „Illustrissimi Domini Adalberti Somlyai”, Pistháky Lukácsé követi. A Somlyai család csíksomlyói előnévvel Erdélyben volt honos.⁴⁷ Somlyai Adalbert talán annak a Somlyai Gergely deáknak a leszármazottja, aki 1578–1592 között fiscalis director, 1594-ben a fejedelmi tábla és az országgyűlés elnöke volt.⁴⁸ Egy százötven évvel későbbi jogügylet kapcsán újra feltűnik ez a vezetéknev: Apor Péter egy 1745. február 3-án Altorjáról Siménfalvy János ügyvédhez intézett levelében keresztnev nélkül prókátorként említi egy Somlyait.⁴⁹ Az utolsó lapon egy magyar nyelvű szöveg olvasható: „1634. 11 [decem]bris Kun Gabor Ura[m] Karansebesi ugiu[n] Karansebesi Nagi Miklos ellen valo levelejt mutatta megh adot Tall[er] l.”⁵⁰

Végül a háttábla belső tükrén jogi tárgyú bejegyzések sorakoznak, melyek közül az utolsó Szentgyörgyi Simontól⁵¹ származik: „Actor semp[er] debet esse Parat[us] Inc[at]t[us] p[ro] non venien[do] ca[us]am sua[m] totam amittet. Simeo[n] Szentgergyi m[anu] p[ro]p[ri]a.”

Mind a negyedik, mind az ötödik kötet possessorai valószínűleg jogvézett emberek voltak, s az erdélyi kancellária és a kincstári igazgatás

41. Trócsányi i. m. 74., 149–151., 364., 365., 367., 373. l.

42. Herepei János: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. Bp. – Szeged, 1971. III. köt. 48. l.

43. MOL F 14 Miscell. cista 2. fasc. 4. N° 19r.

44. Apor i. m. I. köt. 199., 203. l.

45. Cseréy M. l. Apor i. m. I. köt. 263. l.

46. RMK I. 1352. fol. „!!” verzó és fol. „!!2” rektó.

47. Nagy Iván i. m. X. köt. 283–284. l.

48. Trócsányi i. m. 356., 364., 376., 381. l.

49. Apor i. m. II. köt. 292–294. l.

50. Fol. Lat. 4512. 282. fólió verzó.

51. Személyi adatai további kutatást igényelnek.

területén tölthettek be különféle hivatalokat. Az ügyek intézéséhez, munkájuk szakszerű végzéséhez a hazai jogban is jártasaknak kellett lenniük. Nem csoda tehát, ha a *Négyeskönyvet*, mely a *Tripartitumban* nem található⁵² anyagot is tartalmaz, már a 16. században többször lemásolták, s a példányokat kézről-kézre adták.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a kéziratok kötése, vízjegye és possessorai korábbi feltételezésünk helyességét igazolják, azaz a kötet erdélyi provenienciáját.

II. AZ 1595-ÖS SZÉKELY PRIVILÉGIUM. — A FEKETEHALMI OKLEVÉL

*Az 1595-ös diploma megítélése a történetírásban
az eddig ismert kivonat és fordítás alapján*

A két erdélyi *Quadripartitum* kézirat vizsgálata után fordítsuk figyelmünket az ötödik kötet fentebb már jelzett, figyelmet érdemlő második bejegyzése felé, amely nem más, mint Báthory Zsigmond 1595. szeptember 15-én Feketehalmon kelt oklevelének másolata a székely szabadságjogok visszaállításáról. Az oklevél pontos szövege mindmáig nem ismert, csak a Baranyai Decsi-féle latin nyelvű kivonata és az MTA Kézirattárában található közel egykorúnak tekinthető magyar fordítása állt a kutatók rendelkezésére. A magyar nyelvű oklevelet Krizbay Miklós küldte el az Akadémiának a következő levél kíséretében:

„Tisztelt Tekintetes Titoknok Úr! Ide mellékelve van szerencsém a Magyar Academia kézirattárának gyarapítása végett Kegyedhez beküldeni fejedelem Báthory Zsigmondnak székely szabadságot tárgyzó 1595-beli oklevelét. — Néhai Kilyéni Székely Mihály, ki Pesten, 1818ban nevezetlenül közrebocsátá „A Nemes Székely Nemzetnek constitutioji-t, privilegiumai-t stb.” sokat hajhászta e kegylevelet, de nyomába nem akadhatott. Az utána következett szaktudósok nyomozása is sikertelen maradt, s mármár általános megnyugvás lón a felett, hogy e nevezetes történeti adat, melynek egykori létezését hongyűlési törvényezikkünk tanúsítá, végkép elpusztult. Egy szerencsés véletlen azonban engemet a soká kutatott oklevélnek e — papirosáról s iratmodorjáról ítélve — szinte egykorú másolatára vagy méginkább fordítására vezetvén: ismertetéseül, szükséges történeti körülírással beküldöttem a nagybecsű történeti értekezéseket közlött *Nemzeti Újságba*, hol idei 538—9-ik számában — nyomdai hibákkal — legközelebb-ről meg is jelent. Magát, ez évkönyveinkben hézagot pótlendő levelet leginkább helyén lenni véltem ott, hová a főlebb írttak szerint ezennel beküldém. Tisztelettel lévén Kegyednek, alázatos szolgája: Krizbay Miklós mk. Kolosvár, aug. 23. 1847.”⁵³ Krizbay megállapításához a következőket fűzzük hozzá: a magyar nyelvű diploma nemcsak „papirosáról s iratmodorjáról ítélve”, hanem kutatásaink eredményeképpen vízjegye alapján is

52. Illés i. m. 24. l.

53. MTA, Kzt. Oklevélgyűjtemény, 1116. — az oklevél jegyzete ue.

közel egykorúnak tekinthető. Filigránjának rajza és mérete ugyanis azonos a Brassó közelében fekvő vidombáki papírmalom által kizárólag 1620-ig használt vízjeggyel, mely Brassó címerét ábrázolja.⁵⁴

Sajnálatos módon történészeink még ennek a magyar nyelvű oklevélnek sem ismerték az eredeti szövegét, legfeljebb a Jakab Elek által közölt tartalmi kivonatát használták.⁵⁵ Így, bár az oklevél létéről, kibocsátásának tényéről 16—17. századi forrásaink tudósítanak, a múlt századi történetírók véleménye már megoszlott: volt, aki elfogadta, volt, aki kétségbe vonta a kiadást megtörténtét.

A humanista Szamosközy István, aki Kovacsóczy kancellár támogatásával Páduában folytatott tanulmányokat, mint a gyulafehérvári fejedelmi és káptalani levéltár őre hozzájuthatott számos fontos irathoz, történeti forráshoz, s ezeket fel is használta latin nyelven összeállított történeti munkájában. Az 1595-ös év eseményeire többször is utal, a székelyek szabadságáról pedig a Báthory András megülését leíró rész előtt szól, nem véletlenül, megemlítvén a közszékelyek elkeseredettségét a szabadság elvétele és a véres megtorlás miatt.⁵⁶ „*Történeti maradványai*” címen kiadott kötetében pedig a következőket írja: „Mikor Havasalföldiben Szenán passa az császár derék hadával volt, Báthori Zsigmond a székelyeknek megadta a szabadságot, de ők azt rosz magok viselések mijá és sok violentiájok mijá elveszték, és vissz térnek az parasztságra ilyen formán, hogy kinek mi kárt tettek refundálják.”⁵⁷

Borsos Tamás, a székely származású marosvásárhelyi főbíró, országgyűlési és portai követ, akinek apja, az ugyancsak történetíró Borsos Sebestyén, egy magyar nyelvű egyetemes történeti munka, a „*Krónika a' világnak lett dolgairól*” szerzője, igen szemléletesen írja le 1595 szeptemberének eseményeit, a székely szabadságról pedig így nyilatkozik: „nem lehetett egyéb abban, hanem meg kellett adni nékik az szabadságot, de conditióval.”⁵⁸

Hidvégi Mikó Ferenc históriája szerint „erre a hadra tekintve adták volt meg a szabadságot a székelységen levő jobbágyoknak...”⁵⁹

Bors János is megerősíti ezt krónikájában, s még a napot is közli „1595-ben szent kereszt napján [szept. 14.] adá meg a király Báthori Zsigmond a székely nemzetnek régi szabadságát... Azon szabadságot pedig ada a Feketehalom mellett a táborban, a Barczaság mezejin.”⁶⁰

A marosvásárhelyi tanító, Baranyai Decsi, vagy eredeti nevén Csimor [Czimir], családja a Tolna megyei Decsről származott át Erdélybe. Mivel

54. Vö. Varga Nándor Lajos i. m. I. köt. 62. l. 80—81. ábra és 70. l.

55. Vö. Jakab Elek—Szádeczky Lajos: *Udvarhely vármegye története a legrégibb időtől 1849-ig*. Bp. 1901. Athenaeum. 296—7. l.

56. Szamosközy István: *Erdély története. (1598—1599. 1603.)* [2. kiad.] Magyar Helikon, 1977. 186., 264. l.

57. *Szamosközy István történeti maradványai, 1542—1608*. Kiad. Szilágyi Sándor. 4. köt. Vegyes följegyzések. Bp. 1880. (MHH II. 30.) 51—52. l.

58. Borsos Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig*. Emlékiratok, levelek. Bev. Kocziány László. Bukarest, 1972. Kriterion. 44. l.

59. *Hidvégi Mikó Ferenc históriája. 1594—1613*. Pest, 1863. (MHH II. 7.) 141. l.

60. *Erdélyország történeti tára*. Kiad. gr. Kemény József és Nagy Ajtai Kovács István. Kolozsvár, 1837—1845. 1. köt. Bors János krónikája 1595—1619. 179. l.

szülőfaluja a felső-baranyai református szuperintendenciához tartozott, a Baranyai nevet is felvette. Wittenbergi, strassburgi, franciá földi, itáliai peregrinációja után 1592 végén Báthory Zsigmondhoz menekült. A fejedelem pártfogásában remélve ő is a teljes magyar történetet akarta megírni. Nem sokkal áttelepülése után, 1593 körül fogott hozzá munkájához. Históriajának elkészült tizedik decasában foglalkozott a szabadságlevél kibocsátásának körülményeivel. Nemcsak azt közli, hogy Báthory Zsigmond fegyverbe szólította az összes székelyt mind a nyolc székben, hanem szabadságuk elvesztésének előzményeiről, a fejedelem fontolgatónak tetsző magatartásáról is ír, majd ismerteti az oklevél tartalmát.⁶¹

Somogyi Ambrus, Belső-Szolnok vármegye jegyzője, Mátyás halálától a bécsi békéig írta meg Erdély történetét, a Báthoryak koráról főként személyes élményei és értesülései alapján. 1595-ről úgy tájékoztat, hogy Zsigmond minden plebejus állapotú székelynek megparancsolta a fegyverfogást, s szabadságukat is visszaállította.⁶²

Az egykor Baranya megyében birtokos Pellérdi család a török terjeszkedés következtében szétszóródott. Egy részük Nyitrába települt, másik részük Erdélybe. Az 1595-ös eseményeket szemléletesen ismertető Pellérdi Pétert 1589-től Báthory Zsigmond udvarában találjuk a fejedelem aludvarmestereként. Közvetlenül ura környezetéhez tartozván maga is részt vett a táborozásban és a havasalföldi hadjáratban. 1595 tavaszán Gyulafehérvárott Báthory udvarában találkozott Nádasdy Ferencsel,⁶³ a tizenöt éves háború jeles hadvezérével, akinek azzal akarta jóindulatát megnyerni, hogy a török, ill. az erdélyi hadmozdulatokról és eseményekről beszámol „...nem akaram enis hatra hadnj hogy te Nagysagodnak mosthani állapotunk feleol walami bizonyosth ne iryak es lewelem altall ne salutallyam...”⁶⁴ Nem tekinthetjük véletlennek, hogy vállalkozott erre a tudósításra, hiszen Nádasdy számára is ismerősen csenghetett az aludvarmester neve. Egyik rokona, Pellérdi Ádám ugyanis 1556-ban Nádasdy Tamás udvarbírája volt. Pellérdi szívesen vállalkozott a levélírára egyrészt, mert a győzelmes hadjárat ura és az erdélyi seregek helytállását bizonyította, másrészt, mert a magyarországi nagybirtokos főnemes, Nádasdy pártfogását meg akarta nyerni.⁶⁵ Hosszú levelében, melyet 1595. nov. 1-én Gyurgyevo alatt fejezett be, a feketehalmi diploma kiadásáról is megemlékezik.⁶⁶

61. *Baranyai Decsi János magyar históriája 1592–1598*. Kiad. Toldy Ferenc. Pest, 1866. (MHH II. 17.) Dec. X. Lib. IX. 208–11. l., ill. *Baranyai Decsi János magyar históriája (1592–1598)*. Ford. és bev. Kulcsár Péter. Bp. 1982. 250., 255–261. l.
62. *Scriptores rerum Transsilvanicarum*. [Somogyi Ambrus] Simigianus, Ambrosius: *Historia rerum Ungaricarum et Transsilvanicarum ab anno 1490–1606*. Tom. 2. 162–163. p.
63. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek (EOE)*. Kiad. Szilágyi Sándor. III. 347., 364–365. l.
64. Pellérdi Péter levele Báthory Zsigmondnak Szinán basán aratott győzelméről. Közli: Sörös Pongrác. = *A pannonhalmi Főpátsági Főiskola Évkönyve az 1913/1914-diki tanévre*. 142. l.
65. Pellérdi i. m. 136–137. l.
66. Pellérdi i. m. 143–144. l.; Rá vonatkozó egyéb adat: ismét a királyi Magyarországra települt át Vö. Szamosközy István: *Erdély története. (1598–1599. 1603.)* (2. kiad.) Magyar Helikon, 1977. 116. l.; Sörös Pongrác szerint viszont Báthory

Istvánffy Miklós terjedelmes magyar történetében részletesen beszámol a tizenöt éves háború eseményeiről, az erdélyi helyzetről, és a diploma kiadásáról is többször ír.⁶⁷

A szász származású ugyancsak kortárs Weiss Mihály „*Liber annalium...*” című munkájában pár sorban szintén lejegyzi, amit a székely szabadság visszaállításáról tud: „... Sigismundus... gibt den Zeklern das vorige Freythum und also ziehen der Zekler über 28.000 den 3. Oktober mit Sigismundo über das Gebürge, welches als Szinan Bassa vernimmt...”⁶⁸

A 17. századi történetírók közül Bethlen Farkas erdélyi történetében több oldalt szentelt az 1595-ös év eseményeinek leírására, azonosítva magát a nemességgel, mely a diploma megadását igen nagy sérelemnek tekintette. Hat rövid pontban ismerteti azokat a feltételeket is, melyekről az oklevél kiadása előtt a fejedelem a közszekelyekkel tárgyalt.⁶⁹

Nagy Szabó Ferenc *Memoriale*-jában az 1599-es évnél tér vissza az 1595-ben törtétekre: „Immár azt hiszem hogy eléggé vehedd eszedbe: mit nyertek a székely nemes emberek véle, hogy azokat a székelyeket, kik Báthori Sigmondal Havasalföldébe a törökre szabadságért elmentek vala, ... onnat haza jöven jó szerencsével, itthon őket felmészárlák és esmét jobbaggyá tevék.”⁷⁰

A 19. századi történetírók közül Kővári László szintén úgy tájékoztat, hogy a fejedelem felszólította a székelyeket a hadbaszállásra és „politikai iskolája tana szerint, egy utógondolat mellett, szept. 14-én kívánságukat teljesíté, a jobbagyságból felszabadítá...”⁷¹

Lénárt József az oklevél kiadásának kérdésében Baranyai Decsire hivatkozik és így foglalja össze röviden a törtéteket: a székelyek „... táborozásuk feltételeül az 1562. jún. 20-án Segesvárott elvett szabadalmaik okmányilag leendő biztosítását tűzték ki, mire Zsigmond sept. 15-én táborigyűlést tart s a kért okmányt kiállíttatja.”⁷²

Az „*Erdélyi országgyűlési emlékek*” szerkesztője, Szilágyi Sándor az előzmények leírásánál a 16–17. századi történeti forrásokból merít, Baranyai Decsi szövege alapján ismerteti az oklevél tartalmát,⁷³ majd az egyik lábjegyzetben még hozzáfűzi: „Kiadatott ez okmány 1595. szept. 15-én

---

Zsigmond táborozása után is Erdélyben maradt, Basta idején Rudolf király támogatását kérte elvesztett birtokai visszaszerzésére, amire ígéretet is kapott. A 17. sz. első évtizedében halt meg természetes halállal. (Vö. Sörös i. m. 156. l.)

67. [Istvánffy Miklós] Istvánfi Nicolaus: *Historia regni Hungariae*, ... libris 34. Viennae—Pragae—Tergesti, 1758. Lib. XXIX. 412—414. l. és Istvánffy Miklós: *A magyarok történetéből*. Ford. Juhász László. Bp. 1962. Magyar Helikon. 405—407., 411 l.

68. Weiss, Michael: *Liber annalium raptim scriptus 1590—1612, continuatio usque 1615*. = *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens*. (Neue Folge). Hrsg. v. Joseph Kemény, Eugen Trauschenfels. 148. l.

69. Bethlen [Farkas], Wolfgangus de: *Historia de rebus Transsylvanicis*. Ed. 2. Cibinii, 1783. Tom. III. Lib. VIII. 596—598., 600—603. l.

70. Nagy Szabó Ferenc *Memoriale*-ja. *Erdélyi történelmi adatok*. Szerk. Mikó Imre. 1. köt. —. Kolozsvár, 1855. 44. l.

71. Kővári László: *Erdély történelme*. 4. köt. Pest, 1859. 66. l.

72. Lénárt József: *Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem élete, jelleme és politikája*. = *Erdélyi Múzeum*, 1880. 8. sz. 246. l.

73. *EOE* III. köt. 355—357. l.

a fekete-halmi táborban... Az okmány még lappang, s a nemes gróf [ti. Kemény] nem ismerte Baranyai Decsinek terjedelmes, csaknem szó szerinti fordítását... s nem vette figyelembe, hogy a deczemberi fehérvári gyűlés is szól ez okmány létezéséről.”⁷⁴ Szilágyi tehát magyar nyelvűnek tartotta az eredeti diplomát, melyet — szerinte — Baranyai fordított latinra.

Kemény József a szabadságlevél kiadása kérdésében kétféle véleményt nyilvánított. Az „Erdélyország történetei tára” 1837-ben az ő és Nagyajtai Kovács István szerkesztésében megjelent I. kötetében Bors János krónikájához írt bevezetésében a következőképpen foglalt állást az oklevéllel kapcsolatban: „Szabadságot ígért s adott a II. János [ti. János Zsigmond] alatt jobbágyokká tétetett székelyeknek, s azokkal nagyon megszorítván hadát Oláhországba vagy Havasalföldébe nyomult... ”⁷⁵ Valamivel lejjebb ugyanezt a felfogását erősíti meg egy mondatában: „Mihály havasalföldi vajda ellenségeképpen Erdélybe jött, és szabadság ígéréssel magához kapcsolván sok székelyeket is, (kik miután Zsigmonddal Havasalföldéből győzedelmesen hazatértek vala, ismét [kiem. tőlem — F. K.] jobbágyokká tétettek)... ”⁷⁶

A fentiekkel ellentétes állásfoglalását a Weiss Mihály művéhez fűzött jegyzetei egyikében találjuk. A *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens, Neue Folge* című kötet már Kemény halála után, 1860-ban jelent meg, de összeállítója, Eugen Trauschenfels megjegyzi az előszóban,⁷⁷ hogy a jegyzeteket még Kemény állította össze, ő csak közreadja. A 148. oldalon a csillag alatti jegyzetben tehát Kemény ellenkező véleményét olvashatjuk: „Wo ist die Urkunde hierüber? — Weiss hat sich hier geirrt, denn Sigmund Bathori versprach nur den Seklern die Wiederertheilung ihrer alten Freiheiten⁷⁸ — dieses beweisen die Artikel des am 3. Dezember 1595 zu Weissenburg abgehaltenen siebenbürger Landtages.” Ezt az országgyűlési határozatot, melyre más történéseink éppen azért hivatkoznak, mert annak 15. pontja minden kétségüket eloszlatja a diploma kiadását illetően, hiszen csak azt lehet semmissé nyilvánítani, ami előzőleg létezett, Kemény szintén jól ismerte. A Bors János krónikáját közlő kötetben ugyanis a szerkesztők ezt is megjelentették. Hogy ennek ellenére a 4. kötetben ellenkező felfogást vallott, talán azzal magyarázható, hogy valami oknál fogva elbizonytalanodott ebben a kérdésben, s azért változtatta meg a véleményét.

Jakab Elek álláspontját az „*Udvarhely vármegye története*” című művében fejt ki. Említi, hogy az MTA Kézirattárában van Báthornak egy 1595-ből származó magyar nyelvű, tíz pontból álló oklevele, amit „*úgy látszik deczemberben*”⁷⁹ [kiem. tőlem — F. K.] adott ki a székelyek számára. A továbbiakban elég részletesen ismerteti a privilégium tartalmát, majd

74. EOE III. köt. 357. l., 1. jegyzet és: Szilágyi Sándor: Erdélyország története tekintettel mivelődésére. Pest, 1866. 448—449. l.

75. Erdélyország történetei tára. i. m. I. köt. 173—174. l.

76. I. m. 176. l.

77. Deutsche Fundgruben, Neue Folge i. m. Vorrede I. l.

78. EOE III. köt. 357. l., 1. jegyzetben Szilágyi Sándor is említi Kemény eme kétélyét.

79. Jakab—Szádeczky i. m. 294. l.

a következőket írja: „Ez oklevél számos helyéből világosan kitűnik, hogy azt Zsigmond fejedelem a székelyeknek török ellen viselt oláhországi hadjárata alatt 1595-ben adta; de az is bizonyos, hogy tényleg ki nem adatott, részint belső okokból, mert abban a székelységnek csak a jog látszata, a szabadság csak szóval adatott meg . . . Külső alaki okok is e mellett szólnak. Ez az oklevél nem a fejedelem kancelláriáján kelt, ezt idegen nyelvű fogalmazta, keltező nincs, a pecsét hiányzik, a fejedelem és a kancellár nem írta alá.”⁸⁰

Huszdik századi történetíróink közül Demény Lajos foglalkozott részletesen az oklevéllel. Szintén idézi Jakab Elek véleményét, majd hozzáfűzi: „észrevételei megfontolandók és további kutatásra köteleznek. A kérdést véglegesen eldönteni a szabadságlevél pontos szövegét illetően mindaddig nem lehet, amíg az eredeti vagy hiteles másolata elő nem kerül. Véleményünk szerint viszont nem vitás az oklevél kibocsátásának ténye.”⁸¹ Úgy tűnik, hogy Demény Lajos Jakab Elek említett állásfoglalását az 1595 szeptemberében kiadott oklevélre érti, nem véve figyelembe Jakab megjegyzését: „úgy látszik decemberben”. Véleménye támogatására ő is a gyulafehérvári országgyűlési végzést és Szilágyi Sándor idézett állásfoglalását említi. Végül ezzel zárja gondolatmenetét: „A források nem árulják el, milyen nyelven szerkesztették meg a fejedelem által kiadott oklevelet. Nincs kizárva tehát, hogy az eredeti szabadságlevél nyelve latin volt, s az egykorú másolat egy kevésbe sikerült magyar fordítás. Ezzel Jakab Elek ellenvetései is magyarázatot nyernének.”⁸² Csakhogy Jakab fentebb idézett „ellenvetései” nem a szeptemberi, hanem a szerinte decemberben kiadott magyar nyelvű adománylevélre vonatkoznak. Ezzel azonban nem tagadja, hogy Báthori szeptemberben is kiadott egy oklevelet. A fejedelem korszakát lezáró összegzésében ugyanis ezt írja: „Nem lehet homályban hagynom az olvasót a Báthori Zsigmond és Székelység közötti viszony valódi természetét iránt, a mit érdekel szült, tartott fenn és szüntetett meg, a mint nagyobb érdekek mást kívántak. Midőn 1595-ben a Mindszenti Benedek Udvarhely várkapitánya és Kornis Farkas vezénylete alatt 16,000 székely fegyverével fényes győzelmet vívott ki a fejedelem a törökön . . . indító oka az volt, hogy a székelyek azon föltétel alatt keltek föl mellette, ha az 1562-iki segesvári törvények által elvett szabadságaikat visszaadja, a mit a fejedelem meg is ígért s róla hosszas magával való tépelődés után sept. 14-én szabadságlevelet adott . . . de a nemesség még azon évben ez ügyet a december 13—23-iki országgyűlés elé vitte . . . az írások megvizsgálása után kitűnt, hogy a fejedelem adománylevele föltételes volt . . . a közrendek adománylevele erejét elvesztette . . .”⁸³ Eszmefuttatása végén ő is az „Erdélyi országgyűlési emlékek” III. köt. 487—488. lapjára hivatkozik. Jakab tehát

80. I. m. 295—6. l.

81. Demény Lajos: *A székelyek és Mihály vajda 1593—1601*. Bukarest, 1977. Kriterion. 43. l.; egy másik művében is foglalkozott az oklevéllel: *Székely felkelés 1595—1596. Előzményei, lefolyása, következményei*. Szerk. Benkő S., Demény L., Vekov K. Bukarest, 1979. Kriterion. 93—119. l.

82. Demény: *A székelyek* i. m. 43. l.

83. Jakab—Szádeczky i. m. 306. l.

egyáltalán nem vonta kétségbe az oklevél szeptemberi kiadását és létezését, s az országgyűlési végzést is éppúgy ismerte, mint Szilágyi Sándor vagy Demény Lajos. Úgy véljük, hogy Baranyai históriáját — bár nem hivatkozik rá — szintén ismernie kellett, hiszen már 1866-ban napvilágot látott a Monumenta Hungariae Historica II/17. köteteként. Valószínűleg azért nem vetette össze a MTA Kézirattárában őrzött magyar nyelvű privilégiumot a Baranyai által ismertetett oklevéllel, mert az előbbi keltezetlen lévén, decemberi keletkezését is csak föltételezvé, nem fogott gyanút, hogy esetleg azonos diplomáról lehet szó. Ha ugyanis az összehasonlítás megtörtént volna, nem említene művében tévesen két (szeptemberi és decemberi) szabadságlevelet.

1982-ben magyar nyelven is napvilágot látott Baranyai Decsi János sokszor sokak által idézett históriája. A fordításhoz írt előszavában Kulcsár Péter így mentegetőzik: „Magam nem végeztem szisztematikus kutatómunkát a mű forrásai körül...”, majd Szilágyi Sándor véleményéhez csatlakozva a következőket írja az oklevéllel kapcsolatban: „...*az eredeti magyar nyelvű okmány* [kiem. tőlem — F. K.] elveszett, terjedelmes, csaknem szó szerinti latin fordítása itt van (mármint, persze, Baranyainál van itt; az olvasó előtt most fekvő kötet a „visszafordítást” tartalmazza).”⁸⁴ Múlt századi történétíróra hivatkozik, s érthetetlen módon a kérdéssel legújabbban foglalkozó Demény Lajos írásait nem veszi figyelembe, vagy nem ismeri.

Úgy véljük, hogy az ismertetett *Quadripartitum* kötetben fennmaradt oklevélmásolat eloszlata majd a korábbi kételyeket és ellenvetéseket a diploma kiadását és nyelvét illetően, mert — kisebb olvasati tévedéseket leszámítva — híven megőrizte számunkra a fejedelem által latin nyelven ténylegesen kiadott privilégium szövegét.

Mielőtt ismertetnénk az oklevelet, tekintsük át röviden az ősi székely jogegyenlőség felbomlásának és a közrendűek jobbágysorba süllyedésének folyamatát a 16. század végéig, az adománylevél kibocsátásának idejéig.⁸⁵

A székely társadalom fejlődése a XVI. században

A feudális társadalomszervezés nem hagyta érintetlenül a székelyek nemzeti szervezetét sem: már a 13–14. század folyamán sokan szereztek székely örökségük mellé megyei jószágot, sőt a 15. század elejétől kezdve megfigyelhető a közemberek kiszorítása a széki tisztségekből, melyeket a főnépek és lófők szinte családi jövedelemforrásként kezeltek. Hunyadi János és Mátyás intézkedései⁸⁶ nem tudták meggátolni ezt a folyamatot, s a 16. században már nemcsak a közrendűek, hanem a lófők is csak nehezen tartották magukat az elkülönülő primorok fokozódó földesúri igényeivel, erőszakos foglalásaival szemben. Az erdélyi állam kettős fenyegetettsége

84. *Baranyai Decsi János magyar históriája (1592–1598)*. Ford. és bev. Kulcsár Péter. Bp. 1982. 9., 11. l.

85. Vö. Jakó Zsigmond: *A székely társadalom útja a XIV–XVI. században*. = *Székely felkelés* i. m. 19–34. l.

86. 1463. *Székely oklevéltár*. Szerk. Szabó Károly. Kolozsvár, 1872–1898. I. köt. 196–199. l.; 1466. Vö. i. m. III. köt. 82–86. l.; 1473. Vö. i. m. I. köt. 220–221. l.

— mind anyagilag, mind katonailag — szintén egyre nagyobb terheket rótt a népességre. Mivel állandó zsoldos haderő fenntartása a lakosság csekély anyagi teherbíró képessége és a kincstári jövedelmek szűkössége miatt lehetetlennek bizonyult, az államvezetés figyelme a székelység felé fordult, mert szabadsága fejében igénybe vehette katonai szolgálatát. Csakhogy a 16. század közepére a székelyek jelentős hányada erőtlenné vált katonai kötelezettsége ellátására, hiszen önálló birtok, saját gazdaság nélkül nem volt képes az önellátó katonáskodásra, ez viszont óhatatlanul szabad állapotára elvesztését, az adófizetés kényszerét vonta maga után, s egyúttal a székelység hármasság tagolódású társadalmi rendjének felbomlását. (1545—1561 közti időszak.)

Ezért az 1562-es felkelést lezáró segesvári országgyűlés figyelme — a zendülés irányítóinak megbüntetésén túl — az együttes terhelés alatt összeomlott közszékelyek felé fordult, s megpróbálta átmenteni őket a magánföldesúri igényekkel szemben honvédelmi célra. Ez azonban azt jelentette, hogy közvetlenül fejedelmi függőségbe kerültek (katonai terheket viseltek és 1562-től török portai adót is fizettek), miáltal helyzetük kedvezőtlenebb lett, mert ha székelyhez kötötték le magukat mindezekről mentesültek. Süllyedést jelentett ez az intézkedés azért is, mert míg egy szegény székely primorhoz vagy lófőhöz kötötte le magát, egyezsége magánjogi természetű volt, ami azt jelentette, hogy ha eleget tett a megállapodásnak, ugyanolyan szabad állapotú lett, mint korábban volt, s földjét is visszaválthatta, hiszen semmiféle országos törvény nem szentesítette szabadsága elvételét. Éppen ezért 1562-ben, majd 1575-ben mind a fejedelem, mind a nemesség igyekezett közjogi síkra terelni a kérdést, azaz országos határozattal kimondatni jobbágygá tételüket. Az 1562-es végzések azonban nemcsak a közszékelyekből váltottak ki elégedetlenséget. A szultán adójának kivetése a székely előkelők érdekét is sértette, mert korlátozta jobbágyaik anyagi terhelhetőségét. A szegényebb lófők helyzete szintén rosszabbodott: adót fizettek, sőt várhoz is szolgáltak, miként a közrendűek. 1562-ben még úgy tűnhetett — a többi méginkább megtorló jellegű intézkedéshez⁸⁷ képest —, hogy a fejedelmi oltalom legalább időlegesen megvédi a közszékelyeket a további süllyedéstől. De nem bizonyult tartósnak ez az állapot sem: a főembereknek és a lófőknek az 1564/65-ös hadjáratokban tanúsított vitézsége elismeréseként János Zsigmond hajlandónak mutatkozott addigi székely politikája feladására, s tömegesen adományozta el az oltalma alá vett, már nem katonáskodó közrendűeket mint fejedelmi jobbágyait székely, sőt nem székelyföldi nemeseknek is. 1562 tehát nemhogy megnyugvást nem hozott a három réteg számára, hanem mindnyájan régi szabadságuk elvesztését siratták. S jóllehet hadi érdemeikért az egyéni fölemelkedés lehetőségét mind János Zsigmond, mind Báthory István biztosította számukra primori, lófőséget és darabontságot adományozó oklevelek kiadásával, a közszékelyek mégsem ezt az utat, hanem a régi közösségi szabadságot áhították, hiszen az adományos helyzetből újra lesüllyedhettek. Törekvésükhöz csat-

87. Ilyen volt pl. a határozatok azon pontja, amely a sóaknát a fejedelmi kincstár javára foglalta le, vagy amely újból megerősítette az 1557-es országgyűlés rendelkezését a jus regium érvényesítéséről a Székelyföldön. (EOE II. 203., 207. l.)

lakoztak azok az elszegényedett szabad székelyek is, akik a katonai kötelesség alól kibújva, vagy más okokból önként kerültek személyi függőségbe. Hiszen ha a kollektív szabadságjogok biztosítottak, akkor még az önként jobbágnak álltak számára is nyitva marad a törvényes út — a fejekötés idejének lejárta, az adósság megfizetése után — a régi szabad állapot vissza-szerzésére, és semmilyen fortélyal sem lehet őket jobbágyi helyzetük tartós vállalására kényszeríteni.

Az erőszakkal és az önként függőségi viszonyba került közszekelyek mozgalmá tehát nem egymásnak ellentmondó, hanem párhuzamos folyamat, mely az ősi jogegyenlőség és szabadság biztosítására irányult. Természetesen a székely főnépek és az adományos nemesség mindent megtett, hogy a magukat időlegesen lekötők is véglegesen föladják szabad státusukat. Ebben a törekvésükben — mint említettük — számíthattak a fejedelmi hatalom pártfogására is, melynek egyrészt szüksége volt a székely előkelők támogatására, másrészt régi vágya volt, hogy a jus regiumot a Székelyföldön is érvényesítse.

Csak a 16. század végére érlelődött meg az a felismerés, hogy a törököktől fenyegetett, s a Habsburgoktól szorongatott rendi állam, az erdélyi fejedelemség számára nem a kevés számú, anyagilag tehető, megfelelő felszereléssel táborba szálló előkelők és lófők földesúri érdekeinek figyelembe vétele a fontos, hanem a legnépesebb rétegnek, a jelentős katonai erényekkel és tapasztalatokkal rendelkező közszekelyeknek személyi szabadsága és az önálló hadviseléshez szükséges anyagi erőnléte.

Különösen időszerűvé vált ez a kérdés az 1590-es évek elején, amikor a Földközi-tengeren és a perzsa hadszíntéren elszenvedett vereségek, valamint a janicsár lázadások következtében a porta figyelme újra az európai területek felé fordult és megpróbálta megrendülni politikai és gazdasági helyzetét az adók emelésével megerősíteni, ill. hadserege elégedetlenségét új hódítások, katonai akciók révén levezetni. A közvetlen kiváltó ok, vagy még inkább ürügy Hasszán, boszniai pasa seregének Szlavóniában elszenvedett megsemmisítő veresége⁸⁸ volt. Válaszul III. Murád szultán a háborús párt sürgetésére büntető hadjáratra szánta el magát. Bár az 1568—1593-ig tartó „békekorszak” sem jelentett ténylegesen békét, a nagyobb hadjáratok mégsem Magyarország, ill. Erdély felé irányultak. 1593-ban azonban a török csapatok Szinán pasa vezérletével újra magyar földön lendültek támadásba, s ezzel kezdetét vette a tizenöt évig tartó, s mindkét fél részéről váltakozó szerencsével folyó háború. A kezdeti török sikerek révén elveszett Palota, Veszprém és Sziszek, de Pákozdnál, Felső-Magyarországon és a Dráva—Száva mentén harcoló magyar és osztrák csapatok kivívták a keresztény haderő győzelmét.

A felszabadító harc eredményei cselekvő állásfoglalásra készítették az erdélyi törökellenes erőket is, melyek azonban korántsem a többséget jelentették a fejedelemségben. Báthory Zsigmond a háború kezdetén a halogató taktika mellett döntött: pontosan fizette a portai adót, sőt ajándékokkal is kedveskedett, de a kért csapatokat nem küldte el a magyarországi had-

88. Baranyai, 1982. i. m. 43—45. l.; Gömörly Gusztáv: *A sziszeki csata 1593-ban.* = *Hadtörténelmi Közlemények* 1894. 613—634. l.

színtérre, nehogy fegyvereit saját nemzete ellen kelljen fordítania. Támogatta a Krassó—Szörény területén folyó törökellenes mozgalmakat, s a bolgárokat és szerbeket is felkelésre szólította föl, jelentéseivel pedig félrevezette mind a Portát, mind Szinán pasát.⁸⁹ Vele szemben álltak azok az erdélyi erők, melyek a status quo fenntartása mellett foglaltak állást, s nem akartak sem elszakadni a Portától, sem ellentétbe kerülni vele. Igyekeztük arra irányult, hogy elkerüljék a nagyvezér katonai támogatását: a rendes és rendkívüli adókat, valamint a hadfelkeléseket csak olyan értelemben szavazták meg, hogy azok az ország védelmét, s ne a határokon túli hadmozdulatokat szolgálják. Taktikájuk kezdetben ugyan megtéveszthette Szinánt, hosszú távon azonban nem járhatott eredménnyel, s amikor kenyértörésre került a sor, nekik is dönteniük kellett. Ebben a veszélyhelyzetben Erdély biztonságára való tekintettel elutasították a kereszténység közös ellensége legyőzésének lehetőségét, s a török kiűzését, Magyarország cserbenhagyásával, kizárólag a katolikus szövetség ügyének tekintették. Hiába próbálkozott a fejedelem 1594 folyamán négy országgyűlésen is a töröktől való elszakadás ügyének keresztülvitelén, makacs ellenállásukon megtört minden igyekezete. Kezdetben ugyan Báthory Boldizsár és Kovacsóczy Farkas is Zsigmond pártján voltak,⁹⁰ de a tordai fegyveres országgyűlésen Kendi Sándor izgatása folytán és arra a hírre, hogy a tatárok betörték Erdélybe a rendek úgy határoztak: mivel a fejedelem már 24 éves, jöjjön Tordára és ismétlje meg a medgyesi esküt (1588). Ez a jezsuiták kitiltását és a török szövetség fenntartását tartalmazta. Sőt — az országgyűlési határozat szerint — a tatárok ellen küldendő csapatba a fejedelem egész udvari testőrségét is bevonták. Mindezzel az volt az ellenzék célja, hogy Báthoryt megfélemlítse és visszakozásra kényszerítse. A kedvezőtlen belpolitikai fordulathoz különböző rémhírek⁹¹ is társultak, s végül a fejedelem elhatározta lemondását. A hatalmat azonban a család számára akarta megőrizni — mint később Báthory András esetében —, ezért Báthory Boldizsárt nevezte ki kormányzóvá, ő pedig kincseivel Kővárba vonult. Báthory Boldizsár és Kendi Sándor új országgyűlést hívtak össze Kolozsvárra, ahol előterjesztették Zsigmond lemondását, de egyelőre nem választottak új fejedelmet, hanem tizenkét tanácsúr vezetésére bízták az országot. Zsigmond azonban hamarosan kísérletet tett hatalma visszaszerzésére. Leiratot küldött a rendekhez, melyben bejelentette visszatérési szándékát. A székelyek és a szászok azonnal mellé álltak. Díszes országgyűlési küldöttség vonult elé, hogy visszavigye Kolozsvárra, ahová ő aug. 17-re új országgyűlést hirdetett. Ezen a többség megszavazta a török szövetség felbontását, másnap Zsigmond elfogatta a volt ellenzék vezetőit, s többségüket még 1594 folyamán kivégeztette.⁹² Az 1595. január 28-án aláírt prágai szerződéssel csatlakozott a törökellenes keresztény koalícióhoz, ezt az egyezményt az 1595 április—májusi gyulafehérvári országgyűlés becikkelyezte. A székelyekkel kapcsolatban a rendek — tekintettel a szorongató hadi helyzetre —

89. *EOE* III. köt. 307—310., 312—313. l.

90. *EOE* III. köt. 317. l.

91. *EOE* III. köt. 322., 453—458. l.

92. *EOE* III. köt. 325—339. l.

már csak az 1593 előtti fejekötéseket hagyták jóvá, a későbbieket nem.⁹³ Május—június folyamán Moldva és Havasalföld vajdái is elismerték Zsigmondot hűbéruruknak, elfogadták beiktató jelvényül az általa küldött hadizászlót, jogart és kardot, és letették a hűségesküt.⁹⁴ Az év elején trónra lépő III. Mohamed⁹⁵ az elpártolt Erdély és a két román vajdaság ellen indította hadait. Bár Havasalföld akkori vajdája, Mihály és a Király Albert vezette székely csapatok augusztusban a călugăreni-i ütközetben győzelmet arattak Szinán pasa fölött,⁹⁶ a törökök elfoglalták Bukarestet, sőt augusztus végére csaknem az egész vajdaság területét. Mihály Báthory Zsigmondhoz fordult segítségért, aki az 1595 májusában megkötött szerződés értelmében elhatározta kérése teljesítését,⁹⁷ s hogy ennek eleget tehessen a székelység általános hadbahívása mellett döntött. A székely haderő mintegy huszonnégyezer emberből állt, míg a nemesi sereg, Rudolf császár másfélezer katonája, az erdélyi városok és a fejedelem gyalogjai és darabantjai együttesen is csak tizenháromezer főt tettek ki.⁹⁸ A székelyek számbeli fölénye nyilvánvalóvá tette, hogy szolgálatuk megtagadása, vagy igénybe nem vétele esetén Zsigmond vállalkozása eleve kudarcra van ítélve. A fejedelemnek nem volt más választása: sem az idő rövidsége, sem a kincstár állapota nem tette lehetővé, hogy helyettük hasonló számban esetleg zsoldosokat fogadjon.

Szamosközy említett „*Történeti maradványai*”-ban az 1594-ben kivégzett főurak vagyonának sorsáról ugyan így ír: „Ez uraknak kincseket, marhájakat és minden jószágokat elfoglalta Zsigmond. Kész vert aranya több jutott százezer aranyból; mondhatatlan több ezüst mű, sok ruhák és sok egyéb számtalan gazdagság, melyeket sok szekerekkel, szekrényekkel, ládákkal hoztak be Fejérvárra Zsigmondnak. Így mikor az török hadra elég gazdagság jutott volna Zsigmondnak, mint az által nem arra költé, hanem minden sok szépségit félesztendő alatt az olaszokra, spaniolokra, udvari hazugokra és efféle ebekre vesztegette el. . . .”⁹⁹

Szerinte tehát jutott volna elegendő pénz a zsoldosokra, ha a fejedelem el nem tékozolja a hűtlenség címén lefoglalt kincseket. Mielőtt egyértelműen elmarasztalnánk Zsigmondot, hallgassuk meg Pellérdi Pétert, a szemtanút is, hány katona fizetésére utaltak ki bizonyos összeget az ország kincstárából:

„Wdwara nepe wfölsegenek 2000. lowall szep szerell, Bochkaj uram

93. *EOE* III. köt. 473—474. l.; Fejekötéseket tartalmazó oklevelek Vö. *SzOKlt.* 5. köt. 152—156. l.

94. Bethlen Farkas i. m. Tom. III. Lib. VIII. 557—572. l.; Lénárt i. m. 245. l.; *Deutsche Fundgruben.* Neue Folge, Weiss i. m. 145. l.; *EOE* III. köt. 350—351. l.; Baranyai, 1982. i. m. 188., 202—203. l.; Istvánffy, 1962. i. m. 400—401. l., ill. lat. 410. l.

95. III. Mohamed 1595 jan. 16., ill. 18-tól. Vö. Szilágyi Sándor: *Erdélyország története tekintettel művelődésére.* 1. köt. 447. l.; *Regenten und Regierungen der Welt.* Minister — Ploetz. Bearb. Bertold Spuler. Bidefeld. II. Teil. 1492—1953. 526. l.

96. Istvánffy, 1962. i. m. 404—405. l., ill. lat. 412. l.; Demény: *A székelyek* . . . i. m. 29—30. l.

97. Istvánffy, 1962. i. m. 405. l., ill. lat. 412. l.

98. Vö. *Székely felkelés* i. m. 96—97., 104—105. l.

99. Szamosközy i. m. 30. köt. 39—40. l.

300 lowall, kanchellariwss wram 200, Chaki Istwan wram 100, Giwlafy wram 200 lowall, annak kiuwele, az mire wfölsegethwll fizethessek wagyon, mert wrwnkys szasz szaz lora fizeth nekýek, minth Theorok Istwannakýs, Sennýey Mýklosnakýs, Bess Georginekýs, Hwszar Pether wramnak ys es sokaknak, az az hogý keth ezer lowagnak es ezer gýalognak fizethnek az wfolsege tharhazabwll. Ezek mind elerkeszthenek.”¹⁰⁰

A két szélsőséges állítás szembesítése után nézzük meg egy kicsit közelebbről a kérdést. Más források is említik, hogy a fejedelem sokat költött idegenekre, legtöbbit olaszokra,¹⁰¹ ugyanakkor Baranyai Decsi a fejedelemnek Mária Krisztiánával kötött házassága ünnepélyes külsőségeinek leírását így zárja: „Ezért hát, hogy a kincstárt haszontalan költségek ki ne üritse, a fontos dolgokra szükséges idő fölös szórakozások közben el ne folyják, úgy tetszett, hogy a lakodalomnak idejében vessenek véget.”¹⁰² A továbbiakban pedig megemlíti azokat a pápától, a fejedelmektől és a főnemesektől származó arany- és ezüstműveket, drágakövekkel, gyémántokkal, zafírral, smaragddal és gyöngyökkel kirakott értékes ajándékokat, melyek nemcsak az ünnepek fényét emelték, hanem a fejedelmi tárházat is gyarapították.¹⁰³

Ugyanakkor már Sörös Pongrác is fölhívta a kutatók figyelmét arra, hogy Pellérdi úgy tünteti föl a lovasokra adott összeget, mintha mind-egyik száz-száz lóra kapta volna a pénzt, pedig Sennyei Miklós csak 80-ra, Huszár Péter 25-re. Viszont a fejedelem által fizetett összes lovasok számát csak kétezerre teszi, holott többen voltak.¹⁰⁴

Úgy gondoljuk tehát, az igazság valahol a két túlzó állítás között volt. Más kérdés, hogy ugyanolyan számú zsoldost, mint amennyi katonát a székely közrend kiállított, nem tudott volna felfogadni a fejedelem.

De térjünk vissza a feketehalmi táborozás történetéhez.

Az 1562-es felkelés leverése óta először hívták fejenként táborba a jobbágysorban vergődő székelyeket. A már említett kortárs és szemtanú, Pellérdi Péter, aki Báthory kíséretében maga is részt vett a hadjáratban, így ír a székelyek táborba szállásáról: „Az Zekellseghnekýs az w regý szabadsagokath w feolsege megh kýaltata, hogý megh adgýa, csak feýenkenth felthamadgýanak es migh w feolsege oda erkezik Fekete halomban az thaborban, thehath wk szállýanak oda. Ez az Fekete Halom csak Brassonall wagyon es wgýan Brassohoz tartozo mezeo warasis, de szep terhelen wagyon az Barczasagban, Thergowisthýahoz, ahwn Zinan wolth thaborban, chak negý melfold... . . . lassan lassan ballagthwnk wgý hogý Fekete Halomban, az zekelyseg hagýoth helyr e szinthen 3. die 7-bris jwthothunk. Az zekelyek immar az eloth egý nyhan napall keszen oth warth bennenketh.”¹⁰⁵

100. Pellérdi i. m. 145. l.

101. Vö. *A Báthoriak kora*. Bp. 1982. Somogyi Ambrus: *Báthory Zsigmond első évei*. 71. l., ill. *Scriptores rerum Transilvanicarum*. Simigianus Ambrosius. 116., 118. l.; Bethlen Farkas i. m. III. 14–15., 269., 508. l.; Szamosközy, 1977. i. m. 56–61. l.

102. Baranyai 1982. i. m. 223. l.

103. Baranyai, 1982. i. m. 223. l.

104. Vö. Sörös i. m. 145. l.; Merényi Lajos: *Báthory Zsigmond fejedelem „udvari lovassága”*. = *Hadtörténelmi Közlemények* 1894. 108–113. l.

105. szept. 3.; Pellérdi i. m. 143–144. l.

Az adományos nemesség és a székely főnépek azonban nem nézték jó szemmel a fejenkénti mozgósítást, szembehelyezkedtek a fejedelem parancsával és sok helyütt akadályozták székely jobbágyaik hadra kelését. Szeptember elején a feketehalmi táborban az ellentétek már-már a közszekelyek fegyveres föllépéséhez vezettek.

A feszült hangulatról Pellérdi mit sem tud: „Az mwstra len quarta 7-bris [septembris]. Wrwnk wfolsege mingiarth az szabadságra walo leweleth nekýek wgyan oth az thaborban Fekethe Halomnall meg iratha és meg ada nekýek.”¹⁰⁶

Istvánffy is csak röviden ír, de már többet sejtet: „...a székelyek a még nekik ki nem adott szabadság-diploma miatt nyugtalanoknak...”, majd utóbb hozzáfűzi: „...a székelyeknek is kiadatta a bőrre másolt oklevelet...”¹⁰⁷

Borsos Tamás részletesebben mutatja be a történeteket: „Látván az fejedelem is és az ország, hogy előtte túl a török ellenség, és közötté az székelységnek támadása, nem lehetett egyéb abban, hanem meg kellett adni nekik az szabadságot, de conditioval.”¹⁰⁸

Az eredeti feketehalmi oklevél.
(A latin és magyar nyelvű szövegek párhuzamos közlése.)

A könnyebb áttekintés végett párhuzamosan közöljük a Baranyai históriájában megőrzött és a *Quadripartitumba* másolt latin nyelvű oklevelet. Ezt követi az MTA Kézirattárában lévő magyar szöveg, ill. a feketehalmi oklevél általam elkészített fordítása.

„De conditionibus libertatis a Sigismundo Principe Siculis redditae.

„Libertates Siculorum¹⁰⁹

Nos Sigismundus Dei gratia Transsilvaniae, Moldaviae, Volachiae, Transalpiniae, Sacri Romani Imperij princeps, partium Regni Hungariae Dominus, et Siculorum Comes etc.

Tametsi, inquit, praeteritis temporibus maior pars Siculicae nationis haud levi de causa ad plebeiam conditionem reducta fuerit, se tamen grata memoria recolere fidelia opportunaque obsequia Siculorum sedium Maros, Udvarhely, Csik, Gyer-

Memorie commendamus tenore praesentium, significantes quibus expedit universis. Quod tam et si¹¹⁰ temporibus rectro¹¹¹ actis maior pars hominum Siculicę nationis in nostro regno Transsilvaniae degentium alicui¹¹² libertatis

106. Pellérdi i. m. 144. l.

107. Istvánffy, 1962. i. m. 407. l.

108. Borsos T. i. m. 44. l.

109. A szövegközlés módja: Mind az MTA Kézirattárában lévő magyar szöveget, mind az OSZK Kézirattárában található latin oklevelet betűhív átirásban közöljük. A következtelenül használt nagy- és kisbetűket megváltoztattuk, a szövegben előforduló rövidítéseket külön jelzés nélkül feloldottuk, interpunctiót értelemszerűen alkalmaztunk.

110. Egybeolvasandó: tametsi.

111. Helyesen: retro.

112. Helyesen: aliqua.

gyio, Kászón, Szepsi, Kézdi, Orbaj, quae illi promixis his temporibus in asserenda Principis dignitate praestitissent. Experiiri se etiam in praesentiarum singularem eorundem in gerendo contra professos Christiani nominis hostes bello promptitudinem et alacritatem, quam etiam sponte obtulissent. Ad haec considerare se et hoc, quod Siculi ab Hunnis, vetustissimis Vngarorum progenitoribus, originem traherent, ac proinde bellicis potius laboribus, quam plebeiis servitiis idonei viderentur. His igitur se causis adductum universos Siculos praedictarum sedium, qui hactenus plebei ordinis fuissent, quique huic bello interfuturi, fidelemque patriae operam navaturi essent, ex ordine plebeio his conditionibus eximere:

1. Vt singuli eorum obedientiam debitam Principi, legitimisque eorum successoribus praestandam, personali iuramento obstricti sint.

2. Vt ratione singularum domorum suarum quotannis ad festum S. Georgii in fiscum Principis singulos florenos contribuere, et ad festum omnium sanctorum singulos tritici et totidem avenae cubulos maiores, mediumque cubulum braces (ita

semper praerogativa gaudentium et ad belli duntaxat¹¹³ usum destinatorum haud levi de causa ad plebeam et jobbagonalem fuisset redacta conditionem, tamen nos, grata recolentes, memoria fidelitatem ad quam^{113a} fidelia servitia eiusdem universae nationis Siculicalis in sedibus Siculicalibus Maros, Udvarhely, Chÿk, Girgio, Kazon, Zepsi, Kizdi, Orbai residentis, qui^{113b} ipsi elapsis elapsis [!] his temporibus erga nos in asserenda¹¹⁴ tuendaque dignitate et autoritate nostra summa cum animi ipsorum contentione prestiterunt, consideramus preterea moderius¹¹⁵ quoque perturbatis temporibus eorundem in gerendo bello contra nominis Christiani hostes promptitudinem et alacritatem hoc etiam nemine^{115a} propter^{115b} illos ab huius¹¹⁶ vetustissimis Hungarorum progenitoribus genus ducere ac bellicis potius laboribus, quam ad plebea servitia idoneos [!] esse comperit habeamus universos Siculos sedis Siculicalis Maros, hactenus in ordine plebeo existentes, qui scilicet in hoc bello nobiscum praesentissimi ac nobis et huic regno fidelem suam operam navare parati et ad finem usque perdurantes sunt ex numero eorundem et conditione ordineque plebeo et jobbagonali his modis et conditionibus penitus eximimus et libertamus.

Primo. Quod quilibet ipsorum ad fidelitatem debitamque obedientiam servitijs nobis et heredibus, legitimis^{117a} successoribus videlicet nostris in hoc regno nostro Transsilvaniae prestando personali iuramento obstrictus sit.

Secundo. Ut ratione singularum domorum et sessionum suorum [!] annuatim ad festum Sancti Georgii Martÿr¹¹⁹ in fiscum nostrum singulos florenos Hungaricales contribuere et ad festum Omnium Sanctorum quottannis¹²⁰ singulos tritic

113. Dumtaxat.

113a Helyesen: atque.

113b Qui helyett: quae.

114. Elfrás, a formula szerint: asservanda.

115. Modernis.

115a Helyesen: neminem

115b Helyesen: preter

116. Hunnis [?]

117. Tollhiba, helyesen: idoneos.

117a Helyesen: legitimis.

118. Helyesen: suarum.

119. Recte: Martiris.

120. Quotannis.

ipsi vocant materiam cerevisiae) soluere teneantur.

3. Ad haec in contributionibus item extraordinariis publica Regni Constitutio etiam inter eos observetur. Praeterea arces sartae tectaeque maneant inter eos, nobilesque domos suas, una cum allodiis ac reliquis omnibus bonis soli, quae ipsi industria pecuniave sua comparassent, in posterum quoque tam ipsi, quam ipsorum haeredes possideant. Quae autem impignoracionis titulo habuerunt ea usque ad tempus, duntaxat redemptionis habeant. Cetera autem, quae per vim occupassent, aut quovis alio colore sibi vendicassent, communitati restituere teneantur. Communibus tamen bonis utrique aequo iure uti queant. In bonis autem (ut vocant) ustione aquisitis, in decimis item earumque pecuniariis redemptionibus (quae apud eos capetrie vocantur) patrius ipsorum mos et praesens consuetudo observetur.

[4.] Insuper ut templa et monasteria in pristinum statum redigantur, ac im-

et totidem avenae cubulos mensuram sedis Maros ac medium cubulum braserij in rationem nostram dare et persolvere teneantur. In contributionibus autem extraordinaria constitutio publica regni inter eos quoque observetur.

Tertio. Quod arces in suo statu permanent. Item^{120a} egregy aequiles¹²¹ potiores primores, primipili domos et curias suas nobilitares una cum hortis, allody, molendinis, vineis et piscinis etiam si in terra convenienter alicuius oppidi vel possessionis Siculicalis haberentur, preterea terris arabilibus et fenetis illis videlicet, quae aut ipsi extirparunt^{121a} aut propriis pecuniis acquisierunt^{121b} perennali scilicet aut impignoracionis titulo in posterum quoque, successivis semper temporibus tam ipsi, quam ipsorum haeredes et posteritates universi possidere possint et valeant. Impignoracionis autem usque ad tempus duntaxat redemptionis, alias autem hereditates terras scilicet arabiles cultas et incultas, agros, pascua, campos, feneta, sylvas, nemora, montes, alpes, valles, aquas, fluvios, piscaturarum aquarumque decursus, quae scilicet a communitate et incolis alicuius oppidi aut possessionis idem¹²² potiores primores, donatary et primipili^{122a} per vim occupassent, aut quovis alio propter¹²³ quam praemisso modo pro se se usurpassent et vendicassent, di ite¹²⁴ communitati et incolis restituant, communibus autem terris arabilibus, pratis, pascuis, campis, fenetis, sylvis, nemoribus, alpibus, montibus, vallibus, aquis, fluyis potiores primores, primipili, donatary quam reliqui incole oppidi et possessionis ipsius iumenta et pecudes pecoraque sua pasceendi et alendi facultatem et potestatem habeant. In bovis autem ut vocant ustione antiquus et patrius ipsorum mos, in decimis autem capetiarum per solutionibus¹²⁵ modernus usus et consuetudo observetur.

Quarto. Quod omnes ecclesiae et claustra loca quoque religiosa et monasteria in

- 120a Helyesen: Item.
- 121. Equiles.
- 121a Exstirparunt.
- 121b Acquisiverunt.
- 122. Ertsd: iidem.
- 122a Helyesen: primipili.
- 123. Helyesen: praeter.
- 124. Helyesen: dictae
- 125. Persolutionibus.

primis cultus ubique divini diligentem rationem habeant. Pastoribus Ecclesiarum solitos proventus statis temporibus teneantur.

[5.] Ad hoc oppida quaelibet in iurisdictione Siculorum sita suis privilegiis uti, frui permittantur.

[6.] Praeterea ut omnes Siculi hoc privilegio libertatem assecuti teneantur viri-
tim arma, cum necessitas postulaverit, capere; et pedites quidem sclopeti, ceteraque bellica instrumenta suo ordini competentia, equites vero robustos equos, frameas, loricas, hastas, thoraces, galeas, clypeos habere, et fidelem patriae operam navare cogantur.

[7.] Quin etiam Capitaneum arcis Udvarhelyensis pro Superiore suo, ac iudice regio agnoscant, reliquos autem praefectos, quos belli rationes non concernunt, secundum usitatum morem, et antiquam genealogiarum suarum seriem poterunt pro suo arbitrio eligere. Sed tamen debent quotannis per Capitaneos, et ceteros Principis Commissarios, more solito lustrari atque censi, Centurionesque ipsis certi assignari.

[8.] Salis et ferri fodinae per Capitaneos Principis curabuntur, sed tamen publicis fisci sumptibus excoluntur, exceptis quin-
quaginta salicidis et magistris ferri fodinarum. Cuilibet autem Siculorum Capitanei Principis pro parata pecunia salem et ferrum suppeditabunt. Fodinam sulphuream in territoriis Superioris et Inferioris Torja sitam incolae eorum vicorum secundum vetera ipsorum privilegia excolere, ac sulphur omne in publi-

medio ipsorum extracta^{125a} in eum quo tempore libertatis pristinae fuerunt statum redigantur. Redactaque permaneant ac in primis¹²⁶ ubique cultus divinae diligentem rationem habere pastorumque ecclesiarum et religiosarum¹²⁷ solitos proventus et redditus statutis temporibus reddere et administrare teneantur.

Quinto. Oppida quaelibet in terra Siculicali jacentia in suis iuribus et privilegiis iam antea per nos praedecessores nostros ipsis concessis conserventur.

Sexto. Omnes eiusmodi Siculi per nos libertati eorumque heredes et posteritatem propriis personis equites quidem bonis equis et frameis loriceisque hastis, toracibus, gladius,¹²⁸ scutis, pedites autem sclopetis et alijs instrumentis bellicis rite semper instructi ad mandata nostra, et ad successorum nostrorum in omnem eventum presto esse et capiti^{128a} ipsorum dispendio fidelem nobis et patriae operam navare omni tempore sint astricti.

Septimo. Capitaneum nostrum in arce Udvarhely a nobis pro tempore constitutum pro capitaneo ac ipsorum superiore et iudice regio agnoscent, reliquos autem perfectos¹²⁹ et officiales, quos rationes belli non concernunt, iuxta ipsorum antiquum usitatum morem genus et ramum genealogie ipsorum pro suo arbitrio deligere poterunt. Qui Siculi per capitaneos et homines nostros singulis annis more solito lustrantur, centurionesque illis assignabuntur.

Octavo. Salis fodinae etiam in sedibus Siculicalibus existentes^{129a} ac ferri fodinae per capitaneos, propriis tamen nostris sumptibus^{129b} elaborantur demptis quin-
quaginta salicidijs et magistris fodinae ac cuilibet Siculorum capitanej et officiales nostri pro praesenti pecunia sales et ferrum suppeditabunt. Fodinam autem sulphuream in territorio possessionum also et felseo Torja existentem^{129c} incolae earundem possessionum, iuxta indultum

125a Helyesen: extracta.

126. Imprimis.

127. Ti. domorum.

128. Gladii.

128a Capitis.

129. Helyesen: praefectos.

129a Exsistentes.

129b Sumptibus

129c Exsistentem.

cum armamentarium solito more administrare debebunt.

[9.] Debita tamen omnia patronis suis persolvant, tributumque illis hactenus impositum et nondum persolutum, residuaeque eorum in fiscum principalem administrare teneantur.

[10.] Quicumque autem Siculorum huic bello interesse noluerint, ii hac libertatis praerogativa non fruuntur, sed prioribus suis dominis addicuntur. Quo vero arcium publicarum iuris fuerant, ad earum rursus iurisdictionem mancipabuntur, exceptis iis, qui expeditionibus vel Moldaviensibus, vel Transalpinis, vel denique Lugasiensibus occupati sedulam patriae navant operam, adhuc exceptis etiam senibus, viduis, orphanis, famulis et vicorum domorumque custodibus, ceterisque, qui aliqua excusabili necessitate domi relictii sunt. Si qui autem Siculorum violenter detinerentur a patronis: ii etiam dimitti iubentur, et eodem redditae libertatis privilegio uti, frui permittuntur. Postremo iubentur Siculorum universi, ac singuli, qui bello interfuturi sint, nomina sua profiteri et in catalogum matriculamque Principis, ac legitimorum eius haeredum referenda curare. Has omnes redditae libertatis conditiones universi ac singuli Siculorum sub amissione libertatis recuperatae observare tenentur. Acta haec fuerunt XV. Septembris MDXCV, in castris ad Feketalom positis."

et privilegium deinceps etiam incolere et elaborare ac sulphur omne in armamentarium¹³⁰ nostrum more solito administrare debeant.

Nono. Ut omnia debita suis patronis persolvant tributumque illis hactenus impositum ac restancias in fiscum nostrum administrare teneantur.

Decimo. Quicumque ex ysdem Siculis belli huius et necessitatis tempore interesse noluerint y hac libertatis praerogativa non fruuntur. Verum in conditione plebea et ignobili permanebunt, et tales rursus ad suos terrestres, quibus antea servitia prestiterunt. Illi autem, qui ad arces nostras inservierunt rursus ad easdem arces nostras applicentur, et occupentur. Exceptis tamen ijs, qui nunc in exercitibus nostris Moldaviensi, Transalpinensi ac versus Lugas constituti sedulam nobis et patrie navant operam, nec non senibus, viduis, orphanis ac famulis, qui scilicet propter etatis, sexus conditionem statusque et residentiae ipsorum custodiam et rerum domesticarum curam domi relictii sunt. Atque illis quoque, qui per quosdam primores et patronos violenter in vinculis detinentur. Nam hos etiam omnes perinde atque ceteros Siculos liberos et a conditione jobbagonali exemptos esse volumus. Postremo volumus, ut omnium eiusmodi Siculorum annotatorum nomina, qui nunc hic praesentes adsunt ac nobis et huic regno fidelem operam navare pollicentur, in catalogum referantur ac nobis et successoribus nostris exhibeantur. Et has omnes praescriptas condiciones ydem universi Siculi, sub amissione libertatis ipsorum, tenere debeant, prout conditionibus sub praenissis universos Siculos plebeos in dicta sede Siculicali Maros existentes¹³¹ ex conditione et ordine plebeo et jobbagonali eximimus et supportamus et libertate donamus. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam has litteras nostras, pendentis et authentici sigilli nostri munimine robotatas, annotatis universis Siculis in dicta sede Maros residentibus eorumque heredibus et posteritatibus universis damus, duximus¹³² et concedimus. Datum in castris nostris ad oppidum Feketalom positis 15 die mensis septembris anno domini 1595."

130. Armamentarium.

131. Exsistentes.

132. Damus, duximus (sic!) et concedimus.

„Mý Sigmund, Isten kegielmesegeből erdelý molduay hauaseluy es szent romay Imperiomnak feiedelme magiar orzagnak egi rezzenek Ura es Szekeleknek Ispanny adunk emlékezetre mindeneknek az kýknek illik, Hogi noha ez el mult nem regi eddokben nagjob reze szekel nemzetsegnek, ebben az mý erdelý orzagnakban lakoknak, mindentek szabadsagnak eróluen es az hadakozashoz kedvek leuen, walamý dologert az kóz szolgálatra es jobbagysagra uettetue volnanak mý annak okaiert emlékezuen az eó híwsegekról es kózönseges hiu szolgálatiokról ezen szekel nemzetsegnek az marus VDGZK orb¹³³ szekekben lakoknak mellet eók ez elmúlt udókben, az mý meltosagunknak az eó tehetségek es elmeiekkal cheleketek tekintuen aztis hogi ez el mult haboru Idókben az kereztien nemzetségeken ellensegere az had uiselesben az eó gior-sasagokot es serensegeket mutatak es hogi eók regi magiaroktól szarmazuan mindentek giorsabbak es keduesb akaratal az hadakozashoz, hogisem mint egieb szolgálatra kezek uoltak Azert mý ezeket az szekeleket az eó paraztsagokból es parazty munkaiokból kik mostan ebben az hadban velónk vadnak es mý nekónk es az orzagnak az eó hý szolgálatiokot mutattiak, es uekhez is vinný akariak minden keppen szabadda tezőnk Illien kondichiókal,

elsóbben: Hogý minnaýan az mý híwse-gwónkre meltosagunkra es az mý megh maradekinknak ualo, ennek az orzagnak szolgálatiara ký ký mind szemelie szere-ment megh eskegiek,

masodszor: Hogý minden haztol, es az eó lako helliokról minden eztendóben szent giórgi napiara egi egý fl es mindzent napiara azonkeppen eztendónkent buzat egi kóblót szabot egý kóblót szaladot fel kóblót maros szaký bóbóllel [!] aggianak

A székelyek szabadságai

Mi, Zsigmond, Isten kegyelméből Erdély, Moldva, Havasalföld fejedelme, a római szentbirodalom hercege, a magyarhoni Részek ura és a székelyek ispánja stb. jelen oklevelünk tartalmával emlékeztére és tudtára adjuk mindenkinek, akit illet, hogy noha az elmúlt időkben az Erdélyországunkban élő sa székely nemzetből származó emberek nagyobb része — akik mindenkor örvendtek a szabadság valamiféle kiváltságának, és csak hadviseléssel kellett szolgálniuk — nem csekély okból a paraszti és jobbágyi állapotra vettették, mégis mi hálásan felidézve emlékeztünkben hűségüket, nemkülönben hív szolgálataikat, melyeket ugyanazon székely nemzet egésze — akik ti. Maros, Udvarhely, Csík, Gyergyó, Kászón, Sepsi, Kézdi, Orbai székely székekben laknak — az elmúlt időkben irántunk, méltóságunk és hatalmunk megtartásában és megoltalmazásában lelke legnagyobb igyekezetével teljesített; ezenkívül fontolóra vesszük készségüket és serénységüket e zűrzavaros idők során a Krisztus nevének ellenségei elleni hadviselésben, és mert úgy tapasztaltuk, hogy kívülük senki sem vezeteli le nemzetségét a hunoktól, a magyarok legrégebb őseitől és náluk senki nem alkalmasabb a hadviselés fáradalmainak elviselésére, mint a paraszti szolgálatra, mindezért Maros székely szék minden székelyét, akik eddig paraszti sorban voltak, azokat ti. akik ebben a háborúban itt vannak velünk, és akik nekünk és ennek az országnak hűséges serénységgel késznek szolgálni és mindvégig kitartanak mellettünk, a paraszti és jobbágyi sorból, állapotból és rendből ilyen módon és ilyen feltételekkel teljességgel kivesszük és felszabadítjuk.

Először. Hogy mindegyikük személy szerint esküt téve legyen kötelezve irántunk és örökösaink iránt ti. Erdélyországunkban törvényes utódaink iránt hűségre és a szolgálatokban való kötelező engedelmességre.

Másodszor. Hogy minden egyes házuk és telkük után évenként Szent György vértanú ünnepére egy-egy magyar forintot tartoznak kincstárunkba fizetni, és minden évben Mindenszentek ünnepére egy-egy kőből búzát és ugyanannyi zabot

Az extraordinár adoban pedig orzag vege-
rese [!] es tartasa szeren eokis ahoztarcz-
hak magokat

Harmad szor, hogi az uarak az eó alla-
pattikban megh maraggianak Item az
uitezlók, nemesek, lofeiek az eó uduarha-
zokat maiorokot kerteket molnokot, kó-
zónseges keppen valamit birtak, minde-
nek eppen kezekben maraggion es biriak
szalagos feöldóket, azon keppen egieb
fele pedig eöröksegeket szanto földóket,
Irtouaniokot mezóket szena reketet baro-
meló földóket tanorokot, erdóket hegiek-
et uólgieket patakokot halas es folio
uizeket melliet az kóssegtól es uagy az
varasnak uagy falunak hataranban uagy
nemesek vagy lofeiek donatariosok ma-
goknak foglaltak volna azokat kózónsege-
sen biriak, egieb fele földeketis barom
elóket kózónsegesen illienek Item az
kepepenzt pipe malach es mehý baranyý
dézmat az régi szokaszerent aggianak

negiedcher, Hogý minden kalastromok
szentegihazak eó kózóttók megh epittes-
senek es az predikatorokot az eó szolga-
lattiokrol megh elogitthek

marosszéki mérték szerint, valamint fél
kőből sörmalátát tartoznak javunkra
adni és fizetni. Az adókra vonatkozóan
pedig köztük is az ország rendkívüli vég-
zését tarsák be.

Harmadszor. Hogy a várak maradjanak
meg jó állapotukban. Továbbá a jeles lo-
vas főemberek, főnépek és lófók házaikat
és nemesi telküket a kertjeikkel, major-
ságukkal, malmaikkal, szőlőikkel és ha-
lastavaikkal, még ha valamely oppidum
vagy székely birtok földjén bírják is,
amint kell, továbbá szántóföldjeikkel és
kaszálóikkal, ti. amelyeket vagy maguk
irtottak, vagy saját pénzükön szereztek,
vagy örökjogon, vagy zálogbirtok címén
a jövőben és az elkövetkező időkben is
mindenkor mind maguk, mind összes
örökösök és utódaik birtokolhassák és
bírhassák. A zálogbirtokokat pedig csak
a visszaváltás idejéig, más örökségeiket
pedig ti. a megnüvelt és a művelés alá
nem fogott szántóföldeket, szántókat, le-
gelőket, mezőket, kaszálókat, erdőket,
ligeterdőket, hegyeket, havasi legelőket,
völgyeket, vizeket, folyókat, vízfolyás-
okat és halászóhelyeket, amelyeket ti.
valamely oppidum vagy birtok közössé-
gétől és lakosaitól ugyanazon főnépek,
adománybirtokosok és lófók erőhatalom-
mal elfoglaltak, vagy bármely más, a fent
jelzettől eltérő módon [valamit] a maguk
számára foglaltak és jogtalanul használ-
tak, az említett közösségnek és lakosok-
nak szolgáltatassák vissza. Viszont a közös
szántóföldeken, réteken, legelőkön, mező-
kön, kaszálókon, erdőben, ligeterdők-
ben, havasi legelőkön, hegyeken, völgyek-
ben, vizekben, folyókban a főnépeknek
a lófóknek, az adománybirtokosoknak,
nemkülönbben az adott oppidum, vagy
birtok többi lakosának legyen meg a le-
hetősége és a joga arra, hogy a saját bar-
mait, marháit és állatait legeltethesse és
táplálhassa. Az úgynevezett ökörsütés-
ben pedig ősi és atyai szokásaikat, a ke-
pék tizedének megfizetésében pedig a je-
lenlegi gyakorlatot és szokást tartsák be.

Negyedszer. Hogy valamennyi templom-
ot és kolostort, a szerzetesek házaít és
monostorait, amelyek köztük épültek,
abba az állapotba helyezték, amelyben
ősi szabadságuk idején voltak. És abban
is maradjanak, és mindenekelőtt minde-
nütt szorgosan legyen gondjuk az Isten
tisztelőtére, és legyenek kötelesek a lelki-
pásztorok, a templomok és a szerzetes-
házak szokott javadalmait és jövedel-

etödzer az varasok abban az mely szabadságban ennek előtte eltenek megh maraggianak,

Hatodzor, minnañan ezekazekelek, kÿk mostan mÿ általunk szabadsagokat uestek, szemeliek szerent magok kólchegeen, louasok iolouakkal panchelokka [!] sisakokkal paisokkal hegiestórákkal gialogok pedig minden fele hadi szerzamokkal az mÿ paranchalatunkra, es megh maradekinknak minden szÿksegnek ideien az eó testek faratsagokkal es urek hullasokkal nekÿnk es az orzagnak tartozzanak sz [!] minden eó dóben szolgálñ hÿseggel

hetedzer, hogÿ az vduarhelli kapitant, ki mÿ tollunk mostan oda rendeltetet, azt kapitannioknak fó kiralybirakioknak esmeriek lenny egieb tizt uiseló embereket kiket az hadi dolgokhoz nem eósmernenek elegendónék lenny az eó regÿ szokasok szerent mago [!] kózót valazanak lenny, es azon szekelek kapitan által minden ez-tendóben tartozzanak mustralnÿ es az eó hadok szazadosokra oztanÿ

(niolzad)¹³⁴ niolchadzor hogi az so akna es uas hamorok az tulaidon mÿ penzÿnkkel epittessenek 50 so uagotol meg valua es uashamor mesterektol az sot pedig szekeleknek kapitan penzen aggia az ken kó pedig az felsó es also toria hataraban azon torÿajak tartoznak az előbbÿ szokasok szerent keresny es az mÿ szerzamos hazunkhoz bezolgalatnÿ

kilencedzer Hogi minden fele adokot az eó patronusÿnak vagÿ pedig valamÿ reiaÿok vetet birsagokat melliet ekoraiq megh nem attak es restanchjakot rouaszerent tartozanak mindeneket meg ele-gittenÿ,

tizedcher, Hogi ha valamely szekelek közÿl ebbe megnem allana es azt nem tartana annak semÿ szabadchaga nem

134. A szövegben áthúзва ez a szó.

meit a meghatározott időkben megadni és szolgálatni.

Ötödször. Minden, a Székelyföldön fekvő oppidumot tartsanak meg a már korábban általunk és elődeink által adott jogai-ban és kiváltságaiban.

Hatodszor. Minden olyan székely, akit mi szabadítottunk föl, örökösök és utódaik, saját személyükben, mégpedig a lovasok jó lovakkal és szablyával, páncéllal, lándzsával, mellvérttel, karddal, pajzs-szal; a gyalogok pedig szokás szerint puskával és más hadi felszereléssel mindenkor szabályosan ellátva a mi és utódaink parancsára minden eshetőségre szolgál-tatra készen legyen, és akár élete veszélyeztetése árán is nekünk és a hazának mindenkor hűséggel tartozzon szolgálni.

Hetedszer. Az általunk ez idő szerint Udvarhelyre rendelt kapitányunkat kapitánynak, valamint fő- és királybírájuknak ismerjék el. Más előjáróikat és tisztviselőiket pedig, akikre nem tartozik a hadakozás ügye, ősidők óta gyakorolt szokásuk, valamint a származásrendnek megfelelő nemzetség és ág szerint saját belátásukra választhatják meg. Ezeket a székelyeket kapitányaik és embereink minden évben a szokott módon hadiszemlére fogják állítani és száznagyokat fog-nak számukra kijelölni.

Nyolcadszor. A székely székekben lévő sóáknak és vasbányák a kapitányok által, de a mi költségünkön műveltessenek ötven sóvágó és bányamester kivételével, és söt és vasat minden székelynek mindegyik kapitányunk és tisztünk készpénzért szolgáltatson csak ki. Az Alsó- és Felsőtorja birtok területén lévő kénbányát pedig ugyanazon birtokok lakosai engedélyük és kiváltságuk alapján ezután is kötelesek megművelni és kitermelni, és az összes ként a szokott módon fegyvertárunk számára kötelesek beszolgálatni.

Kilencedszer. Hogy mindenféle tartozásukat fizessék meg patrónusaiknak, és az eddig rájuk rótt adót és a hátralékokat tartoznak kincstárunk számára befizetni.

Tizedszer. Bárki, aki ugyanazon székelek közül ebben a háborúban és szükség-helyzetben nem akar részt venni, az a

adatik hanem azon paraztságban es ura szolgálattiban az mellick ennek előtte szolgak vagi ha az uarho ualo uolt nemes embernek, vagi pedig azon uarhoz uizhafoglaltassek es azon szolgálattal mint ennek előtte az eó uranak tartozik szolgálny azoktól meg ualua kük molduaba hauasalföldeben es lugasi hadunkban ennek előtte voltak es uenemberektől eözuegiektől, aruaktól meg ualua vagi pedig kik az faluk eörzesere, hazoknak nemes udvaroknak gondviselesere azonhagiattanak vagi penig fogságban uolnak azokatis ezenszabadsággal itelónk lenny. Utozoz azt keuanniuk, hogy ezoknak az szekeleknek neuek, kik it vadnak es my nekwnk es az orzagnak hűseges szolgálattikat ayanliak es fogadnak az registrunban es az my meg maradekinknak kónuebe be irattassanak Azert my ezeket az kondichiokat nekik pscribaltunk mellicket eók feiek es szabadchagok ueztese alat tartaný es ahoz tartozny fogatak az mint fogattakis es my azon paraztságokból es munkaiokból eókot kiuezunk es szabadda tezwnk melnek nagioib bizonysgaier ezdolognak megh erositeseiert ezen my leuelunket ez my meltosagos föggó pechetónk alat megh erosituen ezen szekel nemzetsegnek es az eó megh maradekinak kegielmesen attunk die 7br Ao 1595.”¹³⁵

szabadság ezen kiváltságát se élvezze, hanem a paraszti és nem nemes állapotban maradjon, és ezeket ismét földesuraikhoz, akiknek ennek előtte is szolgálattokat teljesítettek, azokat pedig, akik váraink szolgáltatában állottak, ismét ugyanezen várainkhoz kell szolgálatra rendelni. Kivéve azonban azokat, akik most moldvai, havasalföldi és a Lugos felé rendelt hadunkban serényen szolgálnak nekünk és a hazának. Nemkülönb az öregeket, özvegyeket, árvákat és a szolgákat, akiket ti életkoruk, nemük és állapotuk miatt és lakóhelyük védelmére, a ház körüli dolgok gondviselésére otthon hagytak. És kivéve azokat is, akiket valamely primor vagy patrónus erőszakkal fogságban tart. Őket ugyanis éppen úgy, mint a többi székelyt, szabaddá akarjuk tenni és a jobbágyi állapotból ki akarjuk venni. Végül úgy akarjuk, hogy valamennyi fentebb jelzett ilyen székely nevét, aki most itt jelen van és azt ígéri, hogy nekünk és ennek az országnak hűségesen fog szolgálni, vegyék névjegyzékbe, és azt nekünk és utódainknak mutassák be. És mindezen fent megírt feltételeket minden székely szabadsága elvesztésének terhe alatt köteles megtartani, aminthogy valamennyi Maros székely székbeli szolga székelyt a fenti-feltételekkel a paraszti és jobbágyi állapotból kiemeljük, attól mentesítjük és szabadsággal adományozzuk meg. E dolog emlékeztére és örökös jogereje érdekében a fent nevezett valamennyi Maros székben lakó székelynek, örökösöknek és valamennyi utódunknak odaadjuk, adományozzuk és kibocsátjuk ezt az oklevelünket, melyet függő és közhitelű pecsétünk oltalmával erősítettünk meg. Kelt a Feketehalom oppidum melletti katonai táborunkban szeptember havának 15. napján az Úr 1595. esztendejében.

Az oklevél tartalmi és diplomatikai elemzése

Tartalmi elemzés

Az adománylevél rendelkezése értelmében különösen kedvezőtlen volt az, hogy a székelyföldi sóaknák, vas- és kénbányák továbbra is a fejedelmi kincstárt gazdagították. Mind ezzel kapcsolatban, mind az adókra vonatkozóan tehát érvényben maradt az 1562-i végzés. A széki önkormányzat

135. Az oklevél hátoldalán a következő szöveg olvasható: „Az székely szabadságrul meliet adot sigmond feiedelem 1595ben.”

sérelmét jelentette, hogy a székelyek nem jelölhettek maguk közül nemeseket a főkapitányi tisztségre, hanem el kellett fogadniuk a fejedelem által kinevezett személyt. Csak az 1601-es dévai oklevelekben orvosolta Zsigmond ezt a panaszt.¹³⁶ Kedvező volt viszont számukra az, hogy kisebb tisztjeiket maguk választhatták.

Ha a székely maga irtotta földjét, a saját tulajdona maradt, s csak ha fi- és leányágon kihalt, lett a föld az atyafiságé. Elzálogosítani viszont elzálogosíthatta mind a saját irtványát, mind a nyílföldjét, annak ellenére, hogy az utóbbi mindig a közösségé volt. Ha a fejekötéskor az irtványáról lemondott, vagy eladta, az a primoré vagy lófőé maradhatott az oklevél szerint, de ha nyílföldet zálogosított el, az csak a visszaváltás idejéig lehetett a primoré vagy a lófő birtoka, és nem válhatott tulajdonává. Ha azonban örökös jobbágnak állt, vagy a főnépek megpróbálták erőszakkal jobbágyi állapotban tartani a közszékelyt, akkor gyakorlatilag évekig, évtizedekig birtokolhatták a közföldet is. Ezt próbálta megakadályozni az adománylevél. A közösség tulajdonát képező egyéb földeket (mező, legelő, kaszálóhely stb.) viszont a főnépek éppúgy használhatták a közösséggel együtt, mint korábban.

Az oklevél első pontjában foglaltakat vagy már a hadjárat előtt teljesítették a közszékelyek, vagy az oklevél megerősítése után kellett volna teljesíteniük. A második feltételnek nem tehettek még eleget, legfeljebb csak a Mindenszentek ünnepére adandó adó befizetésével, mivel azonban éppen harcoltak akkor, és az oklevél sem lépett még érvénybe, nem valószínű, hogy teljesíthették. A többi előírással — néhány kivétellel — ugyanez volt a helyzet, s nem is követelhetjük rajtuk a nemesség. Gyakorlatilag csak a 6. és 10. pontban foglaltakat teljesíthették az alatt a két és fél hónap alatt, mely a megadás, ill. a decemberi országgyűlés között eltelt.

Diplomatikai elemzés

Mind a decretumot, mind a privilégiumot az uralkodó ünnepélyes oklevélben bocsátotta ki, de míg az előbbi általános rendelkezést, generális szabályt tartalmazott, a privilégium kivett valakit az általános szabályok hatálya alól és különös jogot, kiváltságot biztosított. A kettő nem formai, hanem tartalmi tekintetben különbözött.

A középkori jog a privilégiumot két csoportra osztotta: általános privilégium (*privilegium generale*), amelyet bizonyos személyösszességnek (*universitas*) adományoz a király, ill. a fejedelem, és a különös privilégiumot (*privilegium speciale*), melyet egyes személyek kaphattak.

A privilégium érvényességének feltételei a következők voltak:

1. a törvényesen megkoronázott király, ill. fejedelem adja ki,
2. a törvényekkel és az országos szokásokkal ne ellenkezzék,
3. mások jogait ne sértse,
4. egy éven belül ki kell hirdetni.

136. Vö. *SzOKt.* i. m. 4. köt. 153. 1.; 5. köt. 170. 1.

Megszűnt az érvénye:

1. ha nyíltan vagy hallgatólagosan lemondtak a benne foglalt jogokról,
2. ha az uralkodó ésszerű okokból visszavonta,
3. ha későbbi törvény azt kifejezetten megszüntette.¹³⁷

Az általunk vizsgált oklevél az első csoportba (priv. generale) tartozik. Érvényességének feltételeiről a következőket mondhatjuk: az első pontban foglaltaknak megfelelt, a másodiknak szintén, hiszen tudjuk, hogy a község jogai sokkal régebbiek voltak a nemesség új adományainál. A harmadik pontnak nem felelt meg, a negyediknek nem is felelhetett még meg. Érvényessége az első pont értelmében nem szűnhetett meg, mert a községek nem mondtak le jogaikról, éppen azért sorakoztatott fel „ésszerű” okokat a törvénytudó bizottság — mint majd látni fogjuk —, hogy az uralkodót rákényszerítse az adomány visszavonására. A megszüntető későbbi törvény pedig a decemberi országgyűlési végzés lett.¹³⁸

Az eredeti oklevél, ill. oklevelek valószínűleg azért nem maradtak meg, mert a jogérvényét veszített, semmisnek nyilvánított adománylevelet érvénytelensége jeléül tintavonásokkal, vagy késsel ejtett bemetszésekkel jelölték meg,¹³⁹ s természetesen a királyi könyvbe sem vezették be.¹⁴⁰

A fennmaradt oklevél valóságát — mivel sem formailag, sem tartalmilag nem akar mást feltüntetni a valóságnál —, nem vonhatjuk kétségbe. Nem eredetiben maradt ránk, hanem ún. egyszerű másolatban, vagyis az oklevél szövegét szó szerint leírta másolója nem a jogérvényességre törekvés, hanem magánhasználat céljából.

Az eredeti oklevél külső ismertetőjeleire bizonyos mértékig következtethetünk. Mivel privilégium megadására vonatkozott, a fejedelem valószínűleg ünnepélyes formában bocsátotta ki. Anyaga pergamen lehetett, amint arról Istvánffy¹⁴¹ tájékoztat. Pecsétje a záró rész szavai szerint függő pecsét volt, azaz a nagyobb fejedelmi pecsét, amelynek őre a 16. századi

137. Vö. Werbőczy *Hármaskönyve* II. rész, 8. cím. 1., 4. par. és 11. cím 1. Illés József: *A magyar jog története*. Bp. 1930. 2. kiad. 115–119. l.

138. Az országgyűlés mint törvényalkotó szerv végzetemnyét, végzést, decretumot hoz. Tripartitum II. rész, 3. cím, 5. par.: „constitutiones ipsae saepenumero regni decreta vocitantur” („a rendeleteket igen gyakran az ország végzetemnyei-nek nevezzük”). Tudjuk, hogy „A közönséges jog vagy végzetemny minden kiváltságot és mindenkiét eltörli és megerőtleníti („omnium et omnia privilegia per jus commune, seu decretum tolli et invalidari”). Trip. II. rész, 8. cím, 1. par.), tehát az 1595. dec.-i országgyűlési végzetemny jogerősen ugyan, de jogi manipuláció segítségével törölte el a község jogait. (Vö. *Magyar Törvénytar.* — *Corpus Juris Hungarici*. Werbőczy István *Hármaskönyve*. Ford., bev. stb. Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Bp. 1897. Franklin. 229., 337. l.)

139. Sipos Gábor: A kolozsmonostori konvent hiteleshelyi működése. = *Művelődés-történeti Tanulmányok* 1979. Kriterion. 40. l. — Vö. Szentpétery Imre: *Magyar oklevéltan*. Bp. 1930. 248. l.

140. A Magyar Országos Levéltárban átnéztük mind a Báthory Zsigmond-féle „Liber regius”-okat, mind a kolozsmonostori konvent e tárgykörbe vágó anyagát, és megállapíthattuk, hogy az oklevelet valóban nem másolták egyikbe sem.

141. Istvánffy, 1962. i. m. 407. l., ill. lat. 413. l. „...Siculis diploma in membrana descriptum reddi jussit.”

Erdélyben a cancellaria maior vezetője, a kancellár volt.¹⁴² A privilegiális okleveleket a nagyobb kancelláriában állították ki, s a Báthoryak korában rendszeres szokássá vált, hogy a fejedelem aláírását kancellárja ellenjegyezte.¹⁴³ 1595-ben Jósika István töltötte be ezt a tisztséget,¹⁴⁴ aki — Szamosközi tanúsága szerint¹⁴⁵ — Zsigmond okleveleit szerkesztette és pecsétgyűrűjét is őrizte. Történelmi kútfőink egy része egymásnak ellentmondó választ ad arra a kérdésre, vajon Jósika jelen volt-e az oklevél kiadásánál. A szemtanú, Pellérdi Péter szerint a feketehalmi táborba vezette kétszáz lovasát.¹⁴⁶ A kortárs Borsos Tamás viszont azt írja: „... ő vala locumtenens Fejérváratt, azmég az fejedelem Havasalföldében jára.”¹⁴⁷ Más történetíróink huzigatnak erről. A látszólagos ellentmondást megoldja egy, a havasalföld Rucárból 1595 október 9-én a beszercei bíróhoz küldött levél, melyet Zsigmond és egyik titkára, Balásfi János írt alá: „Thanachinkkal egy ertelembeol cancellariusunkat Feyeruarra bochdattuk ... es eleybe rendeltwk mit kellessek chelekedny, hadgiuk hogy ti is oda mennyetek hozzaya...”¹⁴⁸ Ezen kívül ismerjük Jósika Gyulafehérvárról október 22-én Rudolf császárhoz intézett levelét, amelyben beszámol a tirgovistei csatáról.¹⁴⁹ Az oklevél kiadásakor tehát még a feketehalmi táborban tartózkodott, s talán ellenjegyzésével is ellátta a privilégiumot.

Az eredeti oklevél alakjára nem tudunk még következtetni sem, írása viszont valószínűleg 16. századi oklevélírás volt.

A diploma belső, szerkezeti fölépítése — amennyire ez a másolatból megállapítható — tartalmazza azokat a főbb részeket, amelyekkel egy szabályos formában kiállított oklevélnek rendelkeznie kell.

A privilégiumlevél az oklevéladó nevének és címeinek felsorolásával (intitulatio) kezdődik, az alázatossági (Dei gratia) formula beiktatásával. Ebben az oklevélben Zsigmond már a Rudolf császárral kötött szerződésben biztosított új címeit használja, míg korábbi titulusa így hangzott: „Sigismundus Bathory de Somlio vajvoda Transsylvaniae et Sicularum comes”, vagy: „Sigismundus Bathory de Somlio, Princeps Transsylvaniae et Sicularum comes”. Az inscriptioiban vagy adreseben a „mindenkinek, akit illet” formulát alkalmazza, a salutatio elmaradt. A contextus részben az arenga hiányzik, az adresehez „Quod tam et si”-vel kapcsolódik, azaz inkább ez a formula helyettesíti a promulgatiót. Ez után következik a narratio, az

142. Pécsi Anna: *Az erdélyi fejedelmi kancellária kialakulása és okleveles gyakorlata 1571-ig*. Bp. 1938. 57. l.

143. Pécsi i. m. 57. l.; Ezt bizonyítja Báthory Zsigmond számos oklevele is, Vö. MOL Mftár, Gyulafehérvári káptalan országos levéltára, Protocollum XIV. 1581. tekecs: Liber regius Sigismundi Bathori 1596—1618. 9—20. l. A diplomákon Báthory aláírása balra található, Jósika Istváné, mint kancelláré jobbra, alatta valamelyik kancelláriai titkár aláírása pl.: Balásfi Jánosé, Bernátfi Jánosé, Váradi Lukácsé.

144. Kővári i. m. 4. köt. 50. l.; Trócsányi i. m. 181. l.

145. Szamosközy i. m. 28. köt. 4. l., ill. Szamosközy, 1977. i. m. 52. l.

146. Pellérdi i. m. 145. l.

147. Borsos T. i. m. 44. l.; l. még Kővári i. m. 4. köt. 65. l.

148. *Dokumente privitoare la istoria romanilor. Culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Bukarest, 1903. XII. köt. 116—117. l.

149. *Dokumente* i. m. XII. köt. 131. l.

oklevél kiállítását indokoló tények elbeszélése. Itt mondja el a fejedelem utalás formájában, hogy a székely nemzet nagyobb része, azaz a közszéke-lyek hogyan vesztették el szabadságukat és vették jobbágyi állapotra, felidézi régi hűségüket, szolgálataikat és mindenkori serénységüket a haza szolgálatában. A dispositioiban összesen tíz pontban kinyilvánítja akaratát, hogy milyen feltételek mellett adja meg a szabadságot. A sanctioiban a szabadság megvonásával fenyegeti meg a feltételek megszegőit, majd az oklevél megerősítési módjának, a corroborationak megjelölése következik. Itt említi a megpecsételési formáját: a függő és közhitelű pecsétet. Az alá-írókra (subscriptions) nézve fentebb már említettük, hogy valószínűleg nemcsak a fejedelem, hanem a kancellár is aláírta az eredetit, a másolaton semmiféle aláírás, vagy annak jelzése nem szerepel. A dátumban pontosan megadja, hogy a Feketehalom melletti táborban 1595 szeptember 15-én kelt az oklevél. Az *apprecatio*, azaz a záró fohász, vagy kívánság, mely akár csak egy szóból is állhat, hiányzik a másolatból, talán az eredeti sem tartal-almazta.^{149a}

A másolat elírásai arra engednek következtetni, hogy az eredeti oklevél latin nyelvű volt, s a tévedések részben a kicsit bizonytalanabb latin tudás (pl. *Armentarium* helyett *Armentarium*; *preter* helyett *propter* stb.), vagy pusztán sietségből eredő figyelmetlenség, félreolvasás következményei (pl. *ab Hunnis* helyett: *ab huius*). Sietségre vallanak a kissé hullámzó, egyenetlen sorok is. Szentpétery Imre szerint „a helyesírási eltérések az átiratokban sem tekinthetők hibáknak, . . . ha nem okoznak zavart, még tévedéseknek sem.”¹⁵⁰ Jelen esetben pedig nem is egy hitelesítő oklevélbe foglalt átiratról, hanem magáncélú másolatról van szó. Szentpétery a középkori oklevelekkel kapcsolatban pontosan meghatározta azt is, hogy mi a hiba, az eltérés, ill. a nem szándékos és a célzatos hamisítási jellegű változtatás.¹⁵¹ Ezt figye-lembe véve elmondhatjuk, hogy az oklevelünkben előforduló íráshibáknak csupán egyike erősen értelemzavaró (*ab huius* ~ *ab Hunnis*). Olyan jogi tévedés azonban, mely a diploma jogi bizonyíték és biztosíték jellegét kifogásolhatóvá tenné, nem fordul elő benne.

Megfigyelhető az oklevélben az áttekinthetőségre törekvés is: az inti-tulatio és a diploma egyes pontjainak kiemelése; díszesebb kezdőbetűk használata. Javításnak, törlésnek, vagy betoldásnak nyomát sem találjuk, ami az íráskép, a helyesírási sajátosságok és az *ę* mellett szintén azt bizonyítja, hogy másolója nem a fogalmazványról, hanem már egy tisztázott példány-ról, ill. a körülmények ismeretében valószínű, hogy az eredetiről másolt, s hűségre törekedett. A kötet korabeli possessora Pistháky volt, a diplomát

149a A görgényi gyalogok számára 1590 szept. 22-én kiadott oklevél szerkezete meg-egyezik az 1595-ös privilégiumával, de természetesen ebben az adománylevélben a fejedelem még korábbi címeit használja. A contextus részben az arenga ugyan-úgy hiányzik, ill. „quod”-dal kapcsolódik a narratiohoz, melyben az érdemek felsorolása helyett a panaszokat írja le az oklevéladó. Majd a dispositio követ-kezik hosszan, a sanctio azonban hiányzik, s a corroboratioiban nem említi a megpecsételési módját, egyebekben megegyezik a fent említett diplomával.

150. Szentpétery Imre: *A középkori oklevélátiratok hibáinak elemzése*. = Klny. a *Melich-Emlékkönyvből*. 404. l.

151. Szentpétery i. m. 405. l.

ő másolta a kéziratba. Nyilván azzal a szándékkal köttetett *Négyeskönyvéhez* számos üres lapot, hogy a kötetet folyamatosan kiegészítve a följegyzésre érdemes országgyűlési végzéseket és más jogi vonatkozású határozatokat megörökítse. Pistháky ugyanis pl. az *Ilosvay-kódex* másolóival ellentétben az ún. gyakorlati jogászok közé tartozott.¹⁵² Az ötödikként említett kötet possessorbejegyzésének írása azonos a kéziratba másolt 1540-es országgyűlési végzés, ill. a diploma írásával, és egyezik a negyedik kötet margináliáinak és szövegjavításainak kézvonásaival.¹⁵³ Ez utóbbi részben kurzív, részben kurzív elemeket tartalmazó könyvírás, míg az oklevél írása az említett kiemelésektől eltekintve végig kurzív írás. Feltehető, hogy a kézirat háttábláján található jogi följegyzés éppúgy, mint az oklevél írása Pisthákytól származik, bár egyes nagybetűk (R, E, Q) és betűkötések (ili, ile) eltérőek. Ductusa szerint az előbbi könnyedebb, oldottabb, a betűk lazábban illeszkednek egymáshoz. Az angulus erősen jobbra dőlő és azonos szöveget zár be az alapvonallal mindkét bejegyzés esetében. Az egyes betűk vastagsága és a pondus is hasonló: a kisebb eltérések a penna vékonyabbra, ill. vastagabbra faragásából és kopásából eredhetnek. Valószínűleg azonos kéztől származik mindkettő. Természetesen a diploma írása gondosabb, míg a papírra vetett jogi följegyzés inkább emlékeztető jellegű és célzatú.

III. BÁTHORY ZSIGMOND SZÉKELY POLITIKÁJA

Az 1590/91-, 1595-, 1601-es adománylevelek

A 16–17. századi elbeszélő források az 1595-ös év eseményein kívül csak elvétve említik Báthory Zsigmondnak a székelyek szabadsága visszaállítására tett intézkedéseit. Így pl. Borsos Tamás az 1601-es dévai adománylevelekre céloz, amikor ezt írja: „De túl Brassóból Báthori Zsigmond is addig jártatá az székelyeket, hogy hozzája hajlának, és megadá az szabadságot, azmely szabadságban most is vadnak...”¹⁵⁴ Hidvégi Mikó Ferenc a másik történetíró, aki szintén megemlékezik erről az adományról: „Báthori Zsigmond Moldovából kijöve Csáki Istvánnal Brassóba, a székelységnek újabb szabadságot ada, a székelység magát nagy hűséggel viselő.”¹⁵⁵

19. századi történetíróink az 1595-ös év eseménysorán kívül nem foglalkoztak külön Zsigmond székely politikájával. Többé-kevésbé egymás szemléletét ismételve (főként Szamosközy, Somogyi A., Bethlen F. megjegyzéseire támaszkodva) tettető, ravasz, szószegő politikusként mutatták be, holott ezek a tulajdonságok Machiavelli szerint egyenesen kívánatosak egy reneszánsz fejedelem számára.¹⁵⁶ Egyértelműen rá hártották

152. Ladányi Erzsébet: *Az Ilosvay-kódex keletkezésének körülményei.* 175–176. l. = *Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára.* Szerk. Bertényi Iván. Bp. 1980. (A Történelem Segédtudományai Tanszék kiadványai 3.)

153. Vö. pl. a Fol. Lat. 3647. 177–186. fol.-t az ötödik kötettel.

154. Borsos i. m. 51. l.

155. Hidvégi i. m. 152. l.

156. Machiavelli, Niccolo: *A fejedelem.* Bp. Magyar Helikon, 1964. 88–90. l.

a decemberi gyulafehérvári országgyűlés végzésének ódiomát is, mint addigi színlelése és kétszínűsége következményét.

E szemlélet legkevésbé mérsékelt képviselője volt Lénárt József. Ő már Báthory Istvánt felelőssé tette Zsigmond jelleméért, mivel a későbbi lengyel király volt az, aki a jezsuitákat behozta Erdélybe, s ezzel előkészítette unokaöccse és a fejedelemség romlását.¹⁵⁷ A gyermek rossz tulajdonságait a jezsuiták nevelése és az olaszok hatása tovább rontotta, s az ifjú fejedelmet véreskezű, felelőtlen zsarnokká tette. Mindez pedig elegendő magyarázatot ad a székelyekkel szembeni magatartására is.¹⁵⁸

Báthory székely politikájával egyedül Jakab Elek foglalkozott részletesebben. Tekintsünk itt el tévedésétől, lapozzunk előbbre kötetében, s azonnal meggyőződhetünk nagy forrásismeretéről. Négy olyan oklevelet^{158a} is említ, amelyeket — úgy tűnik — sem előtte, sem azóta nem vett a kezébe más történész. Mind a négy diploma Báthory székely politikájával kapcsolatos.¹⁵⁹

Husadik századi történetíróink közül Jakó Zsigmond foglalkozott János Zsigmond, Báthory István, Bocskai, Bethlen, I. Rákóczi György székelyekre vonatkozó intézkedéseivel, Zsigmond esetében azonban ő is csak az 1595-ös és az 1601-es okleveleket emelte ki. Demény Lajos szintén részletekbe menően ismertette a havasalföldi hadjárat és a véres farsang eseménysorát, de Báthory 1590—1601 közötti székely politikájának nem szentelt külön tanulmányt. Külön fejezetben tárgyalta viszont Mihály vajda, továbbá Báthory Zsigmond 1601-es, valamint Bocskai és Bethlen székely szabadságleveleit és politikáját.¹⁶⁰

Az alcímben említett privilégium levelek közül csak az 1601-es adománylevelet adták ki, a Jakab Elek által ismertetteknek pusztán kivonatai álltak a kutatás rendelkezésére.

A fejedelemnek az 1590-as évek elejétől nyomon követhető, székelyekkel kapcsolatos elképzelései és tervei tehát csak a levéltári forrásokból ismerhetők meg. Kutatásainkat az Országos Levéltár Mikrofilm-tárában folytattuk. Szisztematikusan átnéztük a kolozsmonostori konvent országos levéltára, valamint a gyulafehérvári káptalan anyagában található protocolumokat, ill. a Báthory Zsigmond-féle Liber regiusokat, és ezt az anyagot összevetettük a Vass Miklós által kiadott oklevelekkel. Kutatásunk nyomán a következő kép rajzolódott a szemünk elé. Az 1583—1589 közé eső időszakban, mely a vizsgált következő évtized előzményének tekinthető, 62 lófőseget adományozó, 10 puskás gyalog, 20 gyalog és 6 libertinus (szabados) oklevelet adott ki Báthory. 1588 decemberében nagykorúsították és adták kezébe a kormányzást, s nem egészen két év múlva már megtette az első

157. Vö. Lénárt i. m. 220. l.

158. Vö. Lénárt i. m. 222., 274—276. l.

158a Egyed Ákos is Jakab adataira hivatkozik (Vö. *Székely felkelés* i. m. 57., ill. 210. l.). Az oklevelek nem lehettek a kezében, mert Jakab tévedését megismétli (Vö. 159. jegyzet).

159. 1590 szept. 22. Görgény, ill. Sepsikézdi-, Orbaiszék; 1590 szept. 22., tehát nem dec. 22. Csik—Gyergyó—Kászonszék, ill. Maros- és Udvarhelyszék; 1591 jún. 4. Maros- és Udvarhelyszék; 1591 júl. 15. Udvarhelyszék. (Jakab—Szédeczy i. m. 292—294. l.)

160. Vö. *Székely felkelés* i. m. Jakó Zs. és Demény L. cikkei passim.

lépéseket a közsékelység helyzetének könnyítésére. 1590—91 folyamán, két év alatt 70 kiváltságlevelet adott ki a fejedelem számukra, ez az előző hét évhen kelt adománylevelek számához viszonyítva megközelítőleg 2/3-os arány (64,8%).^{160a}

Összesen tehát 168 egyeseknek szóló kiváltságlevelet vizsgáltunk meg az érintett időszakot közvetlenül megelőző időben. A közsékelyek kiemeléseinek ezt a módját már Báthory István is gyakorolta, de nagyobb számú közember állapotának könnyítésére, ha egyelőre nem is teljes fölszabadítására, 1590-ig nem került sor. Sőt Zsigmondnál sem volt ekkor még egyértelmű a könnyítésre irányuló törekvés, mert pl. 1590 nov. 3-án Kovacsóczy Farkasnak olyan székely jobbágyokat adományozott, akik korábban Görgény várához tartoztak,¹⁶¹ 1592 december 1-én pedig marosszéki falvakat.¹⁶² 1594 június 20-án viszont utasította Mindszenty Benedek udvarhelyi várkapitányt és Izsó János tiszttartót, hogy a Perusith Máténak adományozott erdők közös használatában ne akadályozzák a farczádi, pálfalvi, váraljai és farkaslaki székelyeket.¹⁶³ 1598 márc. 1-én pedig Székely Mózes, aki addig is számtalan adományt nyert a fejedelemtől, székely birtokai helyett megyei jószággal kárpótolta.¹⁶⁴

Ezeket az okleveleken kívül a fejedelem számos, nagyobb közösséget érintő adománylevelét sikerült felkutatnunk a fent említett levéltári forrásokban, melyek azonban már az 1590—1601 közé eső periódus termékei.

A legkorábbi közülük 1590 szept. 22-én kelt,¹⁶⁵ s a görgényi gyalogok részére szól. Báthory oklevele a következőket tartalmazza: a Torda megyei Görgény várához tartozó, valamint a marosszéki Jobbágytelken, Ehedén, Remetén, Mikházán és Köszvényesen lakó gyalogok és századosaik alázatosan jelentették neki, hogy milyen szokatlan új terhek nyomják őket, mint pl. a vár éjjel-nappali őrzése és más szolgálatok, és ezért saját birtokaikat, melyekből életüket táplálják, kénytelenek elhanyagolni. Ehhez járul a különféle bírságolás, amely a kisebb tehetőségűeket teljesen kimerítette, s ha a fejedelem ezt nem orvosolja, nem lesznek képesek kötelességüket teljesíteni. A fejedelem megindulva panaszukon, hogy őket a közszolgálatra alkalmassá tegye, a következő engedményeket adja: ezután sem a görgényi várkapitánynak, sem Torda megye fő- és alispánjainak, sem Marosszék királybíráinak ne legyenek alávetve, hanem csak a fejedelemnek és saját századosaiknak, akiknek parancsára kötelességeik teljesítésében hajoljanak. Ne őrizzék folytonosan a várat sem, hanem legyen módjuk családi birtokaik művelésére is. De ha vész híre jön, vagy követeket kell átkísérni a szék területén, vagy valamely bűnöst elfogni, akkor azonnal induljanak a görgényi várkapitánynak századosukhoz küldött rendeletére. Századosuk tudta nélkül, pusztán a várkapitány parancsára sehová sem kötelesek menni, de a századosok sem utasíthatják vissza az említett súlyos esetekben a görgényi

160a Vö. MOL, Liber ruber, ill. Liber regius; Vass Miklós: *A királyi könyvek székely oklevelei.* = *Erdélyi Múzeum*, 1900. passim.

161. Vö. SzOKlt. i. m. 4. köt. 112—116. l.

162. Vö. SzOKlt. i. m. 4. köt. 117—118. l.

163. Barabás Samu: *Székely oklevéltár 1219—1776.* Bp. 1934. 322—324. l.

164. Vö. SzOKlt. i. m. 4. köt. 132—133. l.

165. MOL, Liber ruber.

kapitány rendelkezését, a kapitány viszont ne szorítsa őket fölösleges munkára. Igazságszolgáltatási ügyekben a puskás gyalogok századosai ítéljenek, fellebbezni a görgényi kapitányhoz, onnan a fejedelmi curiába lehet. A bírságokat is a századosok szedjék be. Amikor a századosok jónak látják, tartsanak katonai szemlét, hogy a tétlenség ne tegye a katonákat tunyává, fegyverzetük is megfelelő legyen. Örökségeiket ne idegenítsék el, nehogy a hadi szolgálatra alkalmatlanok legyenek. Mégis, ha valakit a szükség kényszerít, előbb szomszédjának kínálja föl a földet. Ha valaki közülük mindkét nemen kihál, ingó és ingatlan vagyona szálljon rokonaira és a legközelebbi ágra, amely szintén gyalogrendű legyen. Aki csak fiágon hal ki, annak leányára szálljanak javai, ill. arra, aki őt feleségül veszi, de a férfinak a gyalogságban vállalnia kell elhúnyt apósa kötelezettségeit.

Ugyanezen a napon kelt a sepsi-, kézdi-, orbai-, a csik-, gyergyó- és kászonszéki, valamint a maros- és udvarhelyszéki¹⁶⁶ puskás gyalogok oklevele, s a fejedelem ugyanazon jogokat adta számukra, mint a sepsi-, kézdi-, orbaiszékbeli (Kolozsvár, 1590 nov. 24.),¹⁶⁷ valamint a marosszéki (Gyulafehérvár, 1591 jún. 4.)¹⁶⁸ puskás gyalogoknak.

Azonos szövegezéssel, de a jogszolgáltatás módját kissé bővebben kifejtve könnyített az újvári puskás gyalogok helyzetén (Gyulafehérvár, 1590 szept. 16.¹⁶⁹ ill. Kolozsvár, 1590 szept. 24.)¹⁷⁰

Az Udvarhelyszékben lakó valamennyi puskás gyalog (Gyulafehérvár, 1591 júl. 15.) esetében pedig megparancsolta Mindszenty Benedeknek, az udvarhelyi vár kapitányának, királybírónak, helyetteseinek és tisztjeinek, hogy ne zaklassák és ne fosszák meg örökségeiktől, vagy vétel útján szerzett javaiktól a gyalogokat. Azoknak pedig, akiket már megfosztotak javaiktól, kötelesek szántóföldet és kaszálót kihalásítani.¹⁷¹

Az oklevelek szövege a sérelmi (gravamen) részt kivéve és néhány intézkedés pontosabb krülírásától eltekintve csaknem szó szerint azonos.

Más jellegű, de szintén közösségi kiváltságlevél a csiki vashányászok Gyulafehérvárott 1591 nov. 15-én kelt oklevele. Ebben őket és utódaikat — név szerint felsorolva — azon érdemeikért, melyeket az ottani vashányák művelése körül szereztek lófővé teszi, felszólítja, hogy továbbra is hűségesen munkálkodjanak és szükség esetén jól felszerelve lovon szolgáljanak a hadban.¹⁷²

Összegezve megállapíthatjuk, hogy Báthorynak szüksége volt ugyan a nemesség támogatására, hiszen tanácsosai, tisztségviselői közülük kerültek ki, s a birtok- és egyéb kiváltságadományok folytán az ő lekötelezettjei voltak, de túlságos hatalmuk és ingatag hűségük — melynek legmegdöbbentőbb bizonyítékát 1594-ben adták — ellensúlyozására egy olyan erő fölött is rendelkezni akart, melynek hűsége, szolgálata a központi hatalom számára megbízható erőt képvisel. Nyilvánvaló volt, ha nem állítja maga

166. Uo.

167. Uo.

168. Uo.

169. Uo.

170. Uo.

171. Uo.

172. *SzOKt.* i. m. 5. köt. 151. l. kivonat.

mellé az erdélyi haderő e legnagyobb létszámú, s a fegyverforgatásban edzett részét, nem marad más számára, mint az összességében is jelentéktlenebb vármegyei telekkatonaság, az udvari hadak, a városok és a szászok alakulatai, a végvári katonaság, s ha a kincstár állapota engedi, a fogadott zsoldosok hűsége. A közszékelység volt az egyetlen olyan jelentős erő, mellyel szövetkezve sikerrel korlátozhatta a nemesség hatalmát. Nemcsak a belső ellenséggel szemben, hanem külső támadás idején is felhasználhatta őket, anélkül, hogy zsoldot kellett volna fizetni. Sőt, megnyerésük esetén a gyakorlati nemzeti haderő szerepét is betölthették az idegen fegyveresekkel, a megbízhatatlan fogadott katonákkal szemben. Báthory tehát csak az alkalomra várt, hogy tervét, a közszékelység felszabadítását keresztülvihesse.

Az 1595 április—májusi országgyűlésen a Rudolf császárral kötött szövetségen és a házassági szerződés elismertetésén kívül több, számára igen fontos kérdésben sikerült akarátát érvényesítenie. Az 1594-es kivégzések keltette félelem légköre kedvező alkalmat kínált erre. Három fontos kérdésben ért el eredményt. Mindenekelőtt jóváhagyatta, törvényesnek és igazságosnak ismertette el a rendekkel a hazaárulás és felségsértés címén kivégzett nemesek elleni eljárását.¹⁷³

A második jelentős lépést a jezsuiták visszahozatala jelentette. 1588-ban a megyeyesi országgyűlésen azt követelték a rendek Zsigmondtól nagykorúsítása fejében,¹⁷⁴ hogy tiltsa ki őket Erdélyből. Most visszaléptek az akkor „egy akarattal hozott” rendeletről a fejedelem kívánságára, „őt is felmentik esküje alól, olyképpen, hogy szabad legyen a jezsuitákat Kolozsvárra, Monostorra és Gyulafehérvárra beengednie”, de annyit azért hozzáfűztek, hogy „ne kívánja az említett helyeken kívül másutt is letelepíteni őket, vagy valamiképp akadályozni a szabad vallásgyakorlást.”¹⁷⁵ Hogy mennyire a fejedelem akaratának érvényesítéséről volt szó az elmúlt év eseményeitől megfélemlített rendek és városok ellenállásával szemben, azt a kolozsváriak 1603-as magatartása híven tükrözi, amikor Basta helyett Székely Mózesnek adták meg a várost „... a jesuíták klastromát eltörék törvénytelenül és magokat megölik s megsebesíték, a városból kivonozák, s azután mindeneiket felprédálák, végre templomokat leronták és abban minden szentséget szenttelenné tőnek ország és fejedelem híre nélkül, csak a magok dühösségekből.”¹⁷⁶

A harmadik régóta óhajtott tervének — melyről korábbi adománylevelei már sokat sejtetnek, de amelyet országos fórum elé addig még nem tárt, mert tudta, hogy makacs ellenállásba ütközne — végrehajtására is megtette az első óvatos lépést. Az országgyűlés ugyanis a székelyekkel kapcsolatban egy olyan határozatot fogadott el, amelyek szerint csak az 1593 előtti fejkötések érvényesek, s „ezután senki paraszttá ne lehessen.”¹⁷⁷ Nyilván nem szívesen szavazták meg a rendek ezt a végzést, hiszen igen

173. Baranyai, 1982. i. m. 213—214. l.; EOE III. köt. 477. l.

174. EOE III. köt. 91., 95. l.

175. Baranyai, 1982. i. m. 212. l.; EOE III. köt. 472. l.

176. *Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről.* Ravasz László bevezetésével. Cs. Szabó László közreműködésével szerk. Makkai László. Bp. [1941—] Franklin. III. köt. Tűzpróba 1603—1613. Nagy Szabó Ferenc *Memoriale*-ja. 36. l.

177. EOE III. köt. 474. l.

kedvezőtlenül érintette mind az adománybirtokosok, mind a székely felső rétegek érdekeit, annál inkább beleillett viszont a fejedelem elgondolásaiba. Teljes biztonsággal nem állíthatjuk, hogy Báthory már a tavasz folyamán tervezte a székely szabadság visszaállítását, de hogy elképzelése szerint a török elleni hadjárat fő ütőerejét a közsékelység alkotta volna, az bizonyos jelekből sejthető. Így pl. nincs tudomásunk nagyobb arányú zsoldostoborzásról; s azzal is tisztában kellett lennie, hogy a császári segítség sem lesz olyan tetemes, hogy vetekedhetne a közsékely erővel, aminthogy forrásaink — melyeket fentebb idéztünk — is ezt bizonyítják. Ha viszont a fejedelem zsold nélküli katonát akart, a véradót — az ősi nemesi felfogás alapján — csak akkor kérhette, ha a szabadságot kínálta cserébe. Úgy tűnt, hogy 1595 szeptemberében eljött a kedvező külpolitikai pillanat a gondosan és nagy áldozatok árán előkészített belpolitikai fordulat végrehajtására, mely egyszerre biztosította a fejedelmi hatalom megerősödését és katonai bázisának szabadságát.

Mivel a 19—20. századi történetírók (Jakó Zs. kivételével) — mintegy egymástól kölcsönözve az indulatokat — egyértelműen hitszegőnek minősítették a fejedelem közsékelyekkel kapcsolatos 1595 szeptember—decemberi magatartását, vizsgáljuk meg újra az akkori eseményeket lépésről-lépésre a történeti kútfők segítségével. Elsőként a legrészletesebb forrásból, Baranyai Decsi históriájából idézünk.

Szeptember elején a fejedelem „... fegyverbe szólította az összes székelyt, kik a nyolek székben lagnak és meghagyta nekik, hogy a barcasági táborhoz csatlakozzanak.”¹⁷⁸ Majd ezt írja: „A sorozás alkalmával megőrizték az Erdélyt... lakó nemzetek közötti különbséget. Mert a székelyek azt az utasítást kapták, hogy fejenként valamennyien ragadjanak fegyvert. A szászok, magyarok, oláhok közül csak azok, akik sorshúzás vagy határozat következtében, húsz, tíz, öt pénzt fizettek a háborúra.”¹⁷⁹ A következő fejezetben újra visszatér a hadbahívásra: „A fejedelem nyomban az eskövő után megparancsolta a székelyeknek, hogy haladéktalanul ragadjanak fegyvert, és ha hívja őket, minden székéből siessenek a fejedelmi táborba.”¹⁸⁰

Bethlen Farkas megerősíti, hogy a közsékelyeket is hadba hívta a fejedelem,¹⁸¹ ugyanezt hangsúlyozza Pellérdi is.¹⁸² Borsos Tamás viszont úgy tudja, hogy a szabad státusukat elvesztett székelyek maguktól siettek a táborba „Erre a havasalföldi hadra az egész székelységet fejenként felvévük, és köztök Vásárhelyt is fejenként elvitték vala. Azhová azkit nem hittak volna is, mint az régi ősjobbágyot, az is mind felkele, elhitetvén magokkal, hogy ők akkor az régi elveszett szabadságot megnyerik.”¹⁸³

Bethlen Farkas arról tudósít, hogy Zsigmond Kornis Farkast, Bogáthi Boldizsárt és Mindszenty Benedeket küldte ekkor a székelyek közé,¹⁸⁴ Baranyai hozzáfűzi Tholdi István nevét is.¹⁸⁵

178. Baranyai, 1982. i. m. 250 l.

179. i. m. 255. l.

180. i. m. 256. l.

181. Bethlen i. m. III. 600—601. l.

182. Vö. 105. jegyzet.

183. Borsos i. m. 43—44. l.

184. Bethlen i. m. III. 596—597. l.

185. Baranyai, 1982. i. m. 250., 256. l.

Nagy Szabó Ferenc tudni véli, hogy a fejedelem már ekkor nemcsak a főkapitányok által, hanem levélben is megígérte a szabadságot: „Ebben az időtájban a székelységben igen sok vala a jobbágyság alatt a székely nemes emberek kezében. Ezt látván a fejedelem és ezeknek állapotjokat, hogy ezektől az ő hada megszaporodhatnék, ha szabadságokat megadná: tehát gondolkodék magában és *azoknak titkon levelet küldé, nékiek szabadságokat megígéré.* [kiem. tőlem — F. K.] Ennek nekiörülvén a nyavalyás székelyek, csak hamar összegyűlének és Báthori Sigmond mellé menének.”¹⁸⁶

A szabadság visszaállításának ígérete több mint valószínű tehát, hogy a fejedelemtől indult ki, s nem a közsékelyek reményéből táplálkozott. Természetesen a székelység örült a hívó szónak „... mindenekelőtt összegyülekeztek Marosszékben, és tárgyalni kezdtek annak a szabadságnak a visszaszerzéséről, amit a két korábbi fejedelemtől Jánostól [János Zsigmond] és Istvántól [Báthory István] való elpártolásukkor elveszítettek, és a nép szokása szerint erőszakosan léptek fel a nemességgel szemben” — írja Baranyai.¹⁸⁷ Ez az „erőszakosság” valószínűleg elsősorban arra irányult, hogy a nemesség ne akadályozza a hadbavonulást, s ezáltal a vágyott szabadság megnyerését. A nemesség viszont feltehetően ugyancsak akár erőszakkal is vissza akarta tartani székely jobbágyait a bevonulástól. Azonnal tiltakoztak is Báthorynál, amint arról Nagy Szabó Ferenc hírt ad: „látván a székely nemes emberek igen bánák azt ok, hogy ilyen titkon és mód nélkül, ország akarattja és híre nélkül [a fejedelem] szabadságokat megadta vala az ő jobbágyaiknak; kik közül sokat, még János király idejébéli támadáskor, sokakat pedig azután töttek vala jobbágygá, és azóta bírták őket.”¹⁸⁸

Mit tett a mozgolódás hatására Zsigmond? „A fejedelem ennek hallatára, nehogy mozgolódásuk nyílt lázadássá fajuljon, a nemességet féltve, hazaküldte őket.”¹⁸⁹ Nagyon jól tudta, hogy a közsékelység szeme előtt már megcsillantott szabadság reménye le fogja fékezni a „lázádat” — hiszen ez a szabadság elnyerésének akadályává válhatna —, és csak még inkább az ő oldalára állítja a jobbágy székelyt. „Ezek ellenálltak a fejedelem parancsának” — megérezvén, hogy titkos egyetértésével tehetik, hiszen Zsigmond korábbi adománylevelei táplálták bizalmukat. A parancsot a nemességtől kikényszerítettnek tartották, s ezért elküldték hozzá [ti. Báthoryhoz] követeket, jelentették, hogy mindenképpen táborba szállnak és a *fejedelemnek* [kiem. tőlem — F. K.] hű szolgálatot tesznek.”¹⁹⁰ Hogy menyire nem hiába előlegezték a bizalmat Báthorynak, azt a fejedelem következő lépése igazolja: „dicséri készségüket, megüzenni nekik, hogy *fejenként valamennyien* [kiem. tőlem — F. K.] fegyvert öltve jöjjenek a táborba, ezért azok mindenhonnan a fejedelem táborába sietnek.”¹⁹¹ Meg is értekeztek Feketehalomhoz, ahol Báthory szemlét tartott: „A székelyek is fegyveresen

186. *Erdélyi történelmi adatok*, i. m. I. 44. l.

187. Baranyai, 1982. i. m. 256. l.

188. *Erdélyi történelmi adatok*, i. m. I. 44. l.

189. Baranyai, 1982. i. m. 256. l.

190. Baranyai, 1982. i. m. 256. l.

191. I. m. 256. l.

és nagy számban összejöttek oda, ahová őket parancsolták. Ezeket Bocskai Istvánnal és Kornis Gáspárral a nyílt mezőn megszemlélte...¹⁹²

Pellérdi szerint a mustra szept. 4-én volt,¹⁹³ majd pedig a fejedelem kiosztatott közöttük nyolcezerkétszáz puskát: „A székelyeknek Báthori a császár puskáit — kit akkor fekete puskáknak hívnak vala — mind oda közükbe osztá, és igen szép hadat építte belőllek.” — emlékezik vissza Nagy Szabó Ferenc.¹⁹⁴

A fejedelem tehát megnyerte az első lépést, a mozgósítás sikerült, s ezzel félig-meddig már meg is valósította tervét. A nemességnek mindez nyilván nem tetszett, s valószínűleg újból tiltakozott a fejedelemnél immár a közszékelység felfegyverzése miatt. Ők viszont erejük biztos ttdatában, hiszen a szemle kézzelfoghatóan bizonyította fölényüket a nemesi haddal szemben „tanácsot tartanak, követeket küldenek az uralkodóhoz, jelentik, hogy készek a hazáért vérüket ontani, csak a fejedelem öméltósága állítsa vissza őket régi szabadságukba.”¹⁹⁵ Az elégedetlenség mindkét fél részéről igen nagy lehetett, mire a fejedelem — feltehetően a nemesség kérésére — kiadta a táborfelosztási parancsot. Azt remélte, hogy a közszékelység feloszlik és hazaszéled? Nem, különben nem osztatta volna ki köztük előzőleg a fegyvereket. Veszélyes „játék”, valójában zseniális politikai sakkhúzás. látszólag enged, valójában azonban a nemesség megtörésére számít a szorongató helyzetben. Színlel, igen, de a közszékelyek érdekében, ingadozik, de a nemességnek játsza el az aggódó, két tűz közt vergődő uralkodót. Megtéveszti a nemességet, mert szüksége van a közszékelyekre, de a nemesekre is az ország kormányzásában. Természetes, hogy nem óhajt nyíltan szembefordulni velük, ha el akarja kerülni az előző évi eset megismétlődését, Kővárba menekülését és időleges lemondását: „A fejedelem először tiltakozott, és követeket küldve hozzájuk [ti. a közszékelyekhez] hol fenyegetéssel, hol kéréssel próbálta eltéríteni őket szándékuktól. Szorult helyzetbe jutott, és aggályos töprengéssel rágódott azon, miképp tudna úrrá lenni a dolgon, melyből súlyos kavarodás származhat: mert egyfelől fenyegetett a nehéz háború Szinánnal és a császár egész haderejével, másfelől attól félt, hogy a nemesség meggyűlöli, és nem fogja jó néven venni, ha megfosztják a korábbi királyoktól és fejedelmektől kapott számos privilégiumától.”¹⁹⁶ Végül engedi, hogy az idő és a körülmények „legyőzzék”: „A székelyek állhatatossága és a válságos helyzet végül is a fejedelem akarata fölé kerekedett, úgy határozott, hogy ez idő szerint lecsillapítja őket szabadságuk visszaadásával, az időtől várva tanácsot, miképp védelmezheti meg mind a nemesség, mind a székelyek érdekeit.”¹⁹⁷ [kiem. tőlem — F. K.]

Hansúlyozzuk itt még egyszer: a közszékelyek érdekeiről is gondoskodni akart. Ellentétben tehát a szakirodalom eddigi véleményével megállapíthatjuk, hogy Báthory mindent megtett a közszékelység helyzetének könnyítésére a nemesség ellenállásával szemben.

192. Istvánffy, 1962. i. m. 406. l.

193. Vö. 106. jegyzet,

194. Vö. *Erdélyi történelmi adatok*, i. m. I. 44. l.

195. Baranyai, 1982. i. m. 256—7. l.

196. Baranyai, 1982. i. m. 257. l.

197. I. m. 257. l.

Tudjuk, a hadjárat előtt a nemesség kísérlete nem járt sikerrel, de a decemberi gyulafehérvári országgyűlésen már érvényesült az akarata, s a fejedelem nem tudta megakadályozni az oklevél semmissé nyilvánítását, engednie kellett.

A kérdés azonban továbbra is az volt: hogyan biztosíthatná a fejedelmi hatalom számára ennek az ingyen szolgáló, hűséges, nagy harcértékű katonáskodó rétegnek a támogatását. Az 1595-ös kísérlet kudarcba fulladt, s kegyetlen megtorlást hozott a közszekelyek számára. De hat év múlva Báthory az 1595-ös diploma kiváltságait jóval felülmúló adománylevelében valóra váltotta megbuktatott tervét.

1601 december 31-én Déván adta meg a szabadságot a székely székelyek számára. Közülük csak a maros- és csíkszéki oklevelek ismeretesek. Mivel azonban a két kiváltságlevél a székelyek nevével kívül szinte szó szerint azonos, egy-két szórendi eltérés kivételével, feltételezhetjük, hogy minden székely azonos tartalmú, sőt szövegű oklevelet kapott. 1601-ben ugyanaz az oklevéladó gyakorlat érvényesült, mint a 90-es évek eleji adománylevelek esetében.

Mind a maros-, mind a csík-, gyergyó-, kászsónszéki oklevelekben megemlíti a fejedelem, hogy a székelyek képviselői régi szabadságlevelet mutatnak föl előtte, melyet — dicsérve a havasalföldi hadjáratban és legutóbb a német császár hadserege ellenében tanúsított vitézségüket és hűségüket — megerősít, kiveszi őket a nem nemes állapotból és visszaállítja régi szabadságukat. Örökre mentesíti őket mind a rendkívüli rovat (fejadó), a taxa és a hadiadó, mind a tized, kepe és bármiféle paraszti szolgálat teljesítése alól. Ezentúl szabadon válszthatják kapitányukat úgy, hogy három, négy vagy több személyt jelölnek, s ezek közül választ ki a fejedelem két kapitányt. Felsorolja, hogy milyen fegyverekkel kell a lovasoknak, ill. a gyalogoknak harcba indulniuk. Az erőszakkal elfoglalt székely örökségeket visszaadhatja a főnépekkel, a zálogbirtokokat is vissza kell szolgáltatniuk a korábbi tulajdonosnak, a fejedelemtől vagy elődeitől kapott adománybirtokokat pedig nem lehet eladni, elzálogosítani vagy odaadni.¹⁹⁸

Ez a kiváltságlevél Báthory székely politikája évtizedes törekvésének záróköve. Amit nem tudott megvalósítani 1595-ben, azt — sőt annál jóval többet — 1601-ben adta meg. Ez után már csak azok maradtak jobbágy-sorban, akik 1562 előtt is jobbágyok voltak, vagy akik 1601 után kötötték le magukat.

Zsigmond politikáját Bocskai István folytatta. Az a Bocskai, aki maga is híve volt a feketehalmi oklevél érvénytelenítésének, és fő részese a véres farsang eseményeinek. Fejedelemsége idején unokaöccse tervét követve ő is a belső erők felhasználásával akarta megmenteni Erdélyt, és 1605. február 16-án kelt adománylevelében, melyben a székely szabadság megtartását fogadta, megerősítette Báthory korábbi közösségi szabadságleveleit is.¹⁹⁹

198. *SzOKk.* i. m. 4. köt. 150—154. l.; 5. köt. 168—171. l.

199. Vö. Szádeczky—Kardoss Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya.* Bp. 1927. 165. l.

Az 1595-ös „általános adománylevél és az ismertetett »eredeti« diploma problematikája

Az 1595-ös diplomával kapcsolatban a következő probléma merült fel a szakirodalomban: a kutatók — Baranyai szövegére támaszkodva — mind-egyeddig egy közös, minden széklet érintő szabadságlevelet kerestek. Ennek létét látszik megerősíteni a magyar nyelvű változat is; míg az itt közölt másolat Márosszéknek szól. Kérdés, volt-e egyáltalán ilyen általános adománylevél, vagy ugyanúgy járt el Zsigmond ekkor is, mint korábban, 1590—91-ben, vagy mint később 1601 december 31-én, amikor azonos szövegezéssel külön oklevelekben adta meg a szabadságot a székely székeknek.

A fejedelem — előzőekben ismertetett — 1590—1601 közötti politikája egyrészt azt mutatja, hogy a katonai szükségszerűség már az 1590-es évek elejétől arra kényszerítette: ne csak az egyének, hanem egy-egy nagyobb közösség számára biztosítsa a fölemelkedést, s ezt az elképzelését — bár nem mindig következetesen —, a rendi önzéssel szemben is megpróbálta érvényesíteni;²⁰⁰ másrészt éppen az általa kiadott azonos tartalmú és szövegezésű oklevelek azt az óvatos következtetést engedik meg számunkra, hogy:

1. 1595-ben is minden szék egyező szövegezéssel külön szabadságlevelet kapott,
2. nem szükséges tehát egy általános, minden széklet együtt említő oklevelet keresnünk,
3. ha mégis volt ilyen — Zsigmond említett oklevéladó gyakorlatát figyelembe véve — a marosszéki privilégium szövegét azonosnak tekinthetjük a közös diplomáéval.

IV. A SZÉKELY KIVÁLTSÁG SORSA A HAVASALFÖLDI HADJÁRAT UTÁN

A törvénytudó bizottság állásfoglalása

Kötetünk háttáblája — mint arra utaltunk — a feketehalmi oklevél másolatán kívül egy érdekes jogi följegyzést is őriz, amely az adománylevél tartalmával szorosan összefügg. Térjünk ezért vissza az 1595-ös év további eseményeihez.

A győzelmes havasalföldi hadjáratból november elején hazatérő közszékelyek úgy érezték, hogy teljesítették az eléjük szabott feltételeket, s most ők is élhetnek jogaikkal. Volt uraik azonban mindent megtettek, hogy a fejedelmet kéréssel, szemrehányással, a jogellenesség hangoztatásával rávegyék a szabadságlevél érvénytelenítésére. Már „Brassóban a nemesség azt kérte az uralkodótól, hogy miután Isten kegyelméből a török háborút óhaja szerint véghez vitte, a székelyek adassanak vissza előző uraiknak.”²⁰¹

200. Hogy személyes meggyőződéséről 1595 után sem mondott le, nemcsak az 1601-es oklevelek mutatják, hanem az 1598-as Székely Mózes-féle eset is. Vö. 164. jegyzet és *EOE* V. köt. 222. l. 7. pont.

201. Baranyai, 1982. i. m. 287. l.; *Script. rerum Trans.* Somogyi A. i. m. 167. l.

Zsigmond — két tűz közé szorítva — az egész ügyet a decemberi gyulafehérvári országgyűlésen akarta rendezni: „a tartomány minden részébe leveleket küldve utasítást adott, hogy mind a többi rendből, mind a székelyek közül küldöttek jöjjenek tanácskozásra... a fejedelem pedig a két párt között aggódva tanakodott magában, merre hajózzon Scylla és Charybdis között, mit kellene tennie a két rend olyannyira eltérő követelése mellett, egyáltalán nem tudta.²⁰² „Végül... úgy döntött, hogy törvényes eljárásra és a rendek döntésére bízta ezt az egész ügyet.”²⁰³ Összehívtak egy törvénytudó bizottságot Alárd Ferenc elnökletével „hogy ezt a nagy jelentőségű vitás ügyet a jog és igazság szerint a legnagyobb körültekintéssel oldják meg.”²⁰⁴ Nem tudjuk pontosan, kik voltak a bizottság tagjai, amely előtt mindkét fél előadta, ill. írásban benyújtotta panaszát. Ismerjük viszont a két jelenlevő ítélmester nevét, Radovánczy (Radvánczy) Mártonét és Borsoló Jánosét, és tudjuk, hogy más, ún. rendes ülnökök is részt vettek a törvénylátásban.²⁰⁵

Az összegyűlt törvénytudók először a közszekelyek sérelmét hallgatták meg, akik a fejedelemnek nyújtották be panasziratukat és „kérve-kérték, mindenre, ami szent, könyörögtek neki, hogy azt a szabadságot, amit ünnepléses kiváltságlevéllel visszaadott nekik, méltóztassék a nemesség követelésével szemben most is határozatával megerősíteni.”²⁰⁶

A rendek — bár Baranyai históriája arról tudósít, hogy szeptemberben beleegyeztek a diploma kiadásába²⁰⁷ — most mégis, minthogy formai kifogás nem merülhetett föl ellene — azzal érveltek, hogy a közszekelyek jogellenesen „a fejedelem akarata ellenére”²⁰⁸ ragadtak fegyvert, a szabadságot kikényszerítették, de a nemesség nem egyezik bele régi privilégiumai megváltoztatásába. Ezt az okfejtést azonban a székely előkelők maguk is gyöngének érezhették, ezért legfőbb érvként arra hivatkoztak, hogy a közszekelyek áthágták a diploma szabta feltételeket, a zálogba adott földet akár erővel is, ha szép szerével nem ment, visszavették, megtagadták a szolgálatot volt földesuruknak, s ezzel maguk játszották el a szabadságukat. Arra nem gondolt a nemesség, hogy ez az okoskodás tulajdonképpen saját erőszakosságát leplezi le, hiszen csak azt kell erővel kényszeríteni, aki nem tartja magát a megállapodáshoz és megpróbálja megakadályozni a diplomába foglalt jog érvényesítését.

A közszekelyek újra a fejedelem kifejezett parancsát hozták föl ellenérvül: „az ő szent kegyelméből kapták vissza elveszített szabadságukat. Ezt a fejedelem is ünneplésesen megerősítette, ők maguk is kiérdemelték Havasalföldön a barbárok ellenében bátor tetteikkel, fejük és vagyonuk veszélyeztetésével, kérik hát erősen, hogy a bíróság méltányos döntéssel most is érvényesnek ismerje el azt.”²⁰⁹

202. Baranyai, 1982. i. m. 288—9. l.

203. I. m. 289. l.

204. I. m. 289. l.

205. Baranyai i. m. 17. köt. 237. l., ill. 1982-es kiad. 289. l.; *EOE* III. köt. 358. l.; Trócsányi i. m. 357. l.

206. Baranyai, 1982. i. m. 288. l., ill. 17. köt. 237. l.

207. Baranyai i. m. 17. köt. 208. l., ill. Erdély öröksége i. m. 2. köt. 118. l.

208. Baranyai i. m. 17. köt. 237. l., ill. Erdély öröksége i. m. 2. köt. 127. l.

209. Baranyai, 1982. i. m. 290. l.

Hogy a közsékelyek valóban teljesítették a diplomában eléjük szabott feltételek addig teljesíthető részét, történetíróink is megerősítik. Istvánffy Miklós Tergovistye ostromának leírásánál említi a következőket: „... Zsigmond és a többi vezér megjelent, hogy a székelyeket buzdítsák, emlékezzenek az újonnan visszaszerzett szabadságukra és ne rettenjenek vissza a nehézségektől és a fátadalmaktól.”²¹⁰ A székelyek valóban nem riadtak vissza a véráldozattól sem, s „... az ellenség golyójától eltalálva igen sokan”²¹¹ elestek a város elfoglalásakor. A nemesség maga is elismerte hősiességüket azzal, hogy a zsákmány nagy részét nekik engedte át: „Hatalmas zsákmányra tettek szert, melynek nagy része a székelyeknek jutott, kik elsőknek mászták meg a falakat.”²¹²

Borsos Tamás hasonlóképpen elismerően nyilatkozott: „Oda azért Havasalföldébe híven s dicséretesen szolgáltak...”²¹³

Bethlen Farkas is említi bátor helytállásukat.²¹⁴ Nagy Szabó Ferenc a vár felszabadításáról írja „csak vakmerőképpen meghágá a székelység és megvévé.”²¹⁵ Baranyai Decsi szintén a vár bevételében szerzett érdemeiket emeli ki: „Király Albert... kijelentette, tűz kell ide, és megígérte, ha valaki felgyújtja a város töltéseit, annak a fejedelemtől nemességet és meghatározott számú jobbágyot eszközöl ki. Sok székely jelentkezett... a falak alá lopóztak, elhelyezték az e célra már korábban előkészített eszközöket, és felgyújtották a töltést.”²¹⁶

Gyurgyevó hódoltságában is a székelyek jártak elől. Istvánffy,²¹⁷ sőt Szamosközy is elismeri vitézségüket: „Spontone [Cyrus Spontone] olasz azt írja, hogy Zsigmond Silvius Piccolominiust az florentiai herceg kapiányát, kit hetvenöt olaszal küldött volt az herceg Zsigmondhoz, azt írja, hogy Gyirgyó megvételeére Silvius rendelte Zsigmond. De nem igaz, mert nyilvánvaló dolog, hogy Kornis Gáspár és Király Albert lüttette és reájok bízta Zsigmond annak megvételeét, jóllehet Silvius népe is az hetvenöt olasz ott volt az ostromláson és megvételem. De azért az székelyek hágták és vötték meg inkább az várat, hogynem az olaszok, kikben egy sem veszett oda az hadba, oly igen meg tudták magokat oltalmazni az puska magvátul. De ez Gyirgyó megvételeét azért magoknak tulajdonítják az olaszok; mint-hogy ők sokat az mit nem ők cselekedtenek is magoknak tudják tulajdonítani nagy mesterségesen.”²¹⁸ Bethlen Farkas szintén megemlíti a székely puskás gyalogoknak a vár ostromában tanúsított bátorságát.²¹⁹

210. Istvánffy, 1962. i. m. 410. l., ill. lat. 414. l.

211. Istvánffy, 1962. i. m. 410. l., ill. lat. 414. l.

212. I. m. 411. l., ill. 414. l.; Természetesen nemcsak közsékelyek, hanem primorok és lófők is részesültek a zsákmányból. Vö. *SzOKk.* 5. köt. 159–160. l.

213. Borsos i. m. 44. l.

214. Bethlen i. m. III. köt. 616. l.

215. *Erdélyi történelmi adatok*, Nagy Szabó Ferenc i. m. I. 45. l.

216. Baranyai, 1982. i. m. 271. l.

217. Istvánffy, 1962. i. m. 412., ill. lat. 415. l.

218. *Szamosközy: Történelmi maradv.* i. m. XXX. köt. 52. l.; Meg kell említenünk, hogy Baranyai szintén az olaszok elsőbbségéről tájékoztat, Vö. i. m. 286. l., ill. 17. köt. 233. l.

219. Bethlen i. m. III. köt. 623. l.

Az 1595-ös szabadságlevél feltételeit: a hadjáratban való részvételt és helytállást tehát mindenképpen teljesítette a székelység. A nemesség azonban minderről tudomást sem véve azt hangoztatta, hogy a hadrakeltek egyáltalán nem tartották be a feltételeket. Majd visszatérve a kiindulóponthoz ismételten azzal támadta a közszekelyek érvelését, hogy a szabadságot a fejedelem akarata ellenére kényszerítették ki, s ő csak a nagyobb bajtól való félelmében adta azt meg nekik. Végül köntörfalazás nélkül ki mondta, miért nem lehet igaza a közszekelyeknek vele szemben. Az ok: a székely jobbágyság elvesztésével a rendek gazdasági hatalmának jelentős csökkenése, idézem: „a nemesség nyilvánvaló megrövidítése nélkül semmiképpen sem lehet érvényes és hatályos”²²⁰ a fejedelem adománya. Tehát akárhány megalapozott érvet hoznak is fel saját védelmükre a közszekelyek, nem lehet megadni számukra a szabadságot.

A gyulafehérvári végzés

A bizottság álláspontjáról az országgyűlési végzésből értesülhetünk részletesen, mely a következőképpen fogalmaz: a nemesség érvei „erősek és törvén szerént valók, az székely kösség írásiban penig e contra [ellenkezőleg] semmi jó törvén szerént való ratio nem találtathatik ez okon, mert az székely nemes uraink az ő jószágokat az régi bódog emlékezetű fejedelmektől és főségedtől adatott törvén szerént való donatiókkal bírták pacifice [békésen] ... quod non solum interfuerunt, sed etiam prefuerunt [mert nemcsak megváltak (ti. az adományok), de régebbiek is], mely donatiók elsőbbség az székelyek mostan költ donatiójoknál; per hoc [ezért] az elsőknél kell megállaniok az utolsóknak ellen, nam qui prior est tempore, potior est iure [mert ami régebbi időben, az erősebb a jogban]”²²¹ A továbbiakban a határozat szövegezői törvényes vizsgálat nélkül, pusztán bementés alapján átvették a nemesség érvelését a „conditiók” betartásával kapcsolatban is, és teljesen figyelmen kívül hagyták mind a jogbiztosító fejedelmi adománylevelet, mind a közszekelyek verálkozását a havasalföldi hadjáratban: „... ex relatione fidedignorum hominum manifeste constat [szavahihető emberek jelentéséből nyilván köztudomású], hogy azokat a conditiókat sokképpen violálták [megsértették] ... et per hoc violatis conditionibus violantur et pacta [és ezáltal a feltételek megszegvén, az egyeség is sérelmet szenvedett]. Mind ezekből ez törvén szerént való ratiókból az ő mostani mért donatiójok penitus corruál, et ipsi in pristinum rusticitatis statum rediguntur, dominisque suis terrestribus restituuntur [adománylevelük érvényét veszti, és ők az előző paraszti állapotba visszahelyeztetnek és saját földesuraiknak visszaadnak], és az nemességnek donatiójok in vigore [adományai érvényben] megmaradnak és stálnak.”²²²

Az országgyűlési végzés tehát az 1595 előtt jobbágyi állapotra süllyedt közszekelyeket visszaadta korábbi földesuraiknak, ill. továbbra is a fejedelmi várakhoz kellet szolgálniok.

220. Baranyai, 1982. i. m. 290. l.

221. *EOE* III. köt. 487. l.

222. *EOE* III. köt. 487–488. l.

A közsékelyek ügyét képviselő lófőket Baranyai szerint a „fejedelem parancsára” azonnal elfogták és bebörtönözték.²²³ Itt és ekkor merül fel jogosan a kérdés: hitszegést követett-e el Zsigmond. Addigi politikája és szándéka ismeretében nemet mondhatunk erre a kérdésre. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy ezt a parancsot valóban „akarata ellenére”, a nemesség követelésére adta ki, abban a reményben, hogy ezzel elejét veheti a székekelyek mozgolódásának és a fölösleges vérontásnak. A nemesség pedig azért kényszerítette ki a parancsot, mert a törvénnyel szentesített csalárdság miatt joggal tartott a közsékelyek elemi erejű felháborodásától, mely fegyveres ellenállást vonhatott maga után. Az elfogással megfosztották a székekelyeket vezetőiktől, sőt az országgyűlésen — tehát utólag, miután előbb már „törvényesen” elítélték a köznépet az „erőszakosságokért” — kineveztek egy bizottságot is, hogy az elkövetett „violentiákat” és károkat, a „conditiók” megszegését vizsgálják a székekben.²²⁴ Ezzel, a törvényeséget nyíltan megsértve, megindult az embertelen bosszúállás, melyet a történelmi kútfők a székekelyek „véres farsang”-jaként tartanak számon. Sok helyütt éjjel, titokban rohanták le a falvakat és fogták el a jogaikat védő közsékelyeket.²²⁵

Az országgyűlési végzéssel tehát a fejdelmi kísérlet éppúgy semmivé vált, mint a köznép reménye. 1595 decembere Zsigmond addigi székekely politikájának kudarcra. Ráadásul el kellett tűrnie, hogy a nemesség az ő nevében, személyét és tekintélyét fölhasználva tönkretégye a bizalmat közte és a közsékelység között.

Érthető, hogy örömet kapott Rudolf császár prágai meghívásán, s már január első felében szinte menekülésszerűen elhagyta Erdélyt.²²⁶ Nem volt hajlandó részt venni a vérengzésben, melyet megakadályozni nem tudott.

A nemesi állásfoglalás gondolatmenete egy jogi bejegyzés tükrében

Érdeemes még egyszer kézbe vennünk kötetünket, mert a háttábla említett jogi bejegyzése pontosan a bizottság és az országgyűlési határozat jogi ügyeskedésének gondolatmenetét követi. A következőket írja: „Dignum est enim, ut qui libertatem patriae et nobilitatis aperte violare non formidat, huic libertates Regni in patratris malis suffragari non debeant. Articuli Anni 1546 Conventus Poseniensis” [„Mert méltó dolog, hogy aki nem borzad vissza attól, hogy a haza és a nemesség szabadságát nyíltan megsértse, annak a büntettek elkövetésében az ország szabadságai se legyenek hasznára”].²²⁷ Ez összecseng a „conditiók” megsértésének vádjával. Ezután megadja, hogy a *Quadripartitum* hol idézi a pozsonyi articulusokat: „Quadr.

223. Baranyai, 1982. i. m. 291. l.

224. *EOE* III. köt. 488 l.

225. Vö. *EOE* III. köt. 359. l.; Demény: *A székekelyek...* i. m. 73–81. l.

226. *EOE* III. köt. 360. l.

227. *Magyar Törvénytár.* — *Corpus Juris Hungarici* 1526–1608. i. m. 172–173. l. Articulus 25. par. 4.

Pars III. tit. 71.", majd az „Ibidem” szó olvasható, amit valószínűleg tévedésből írt le — erre vall az, hogy utóbb megpróbálta törölni —, hiszen a törvény nem tartalmazza az utána idézett mondatot: „Quod ad simplicem querelam nobilis propter aliquod malum faciens detinendus est” [azaz: hogy nemes pusztá panaszára valamely büntett miatt az elkövetőt el kell fogni]. Sőt, mind a *Tripartitum*,²²⁸ mind a *Quadripartitum*²²⁹ éppen ellenkezőjét írja annak, mint amit citálnak, s ezzel a székely főnépek ügyét védő jogtudósok maguk leplezik le valódi szándékaikat, hogy ti. a jog segítségével „törvényes” színezetet adjanak a közszékely vezetők letartóztatásának.²³⁰ A közbeszúrt mondat nem más, mint az adott helyzetben a nemesség részéről felmerülő, jogi alátámasztást igénylő óhaj megfogalmazása, mely a következő érveléssel minősíti törvénytelennek a várható ellenállást: „Anima-adverte [!]. Posteriores constitutiones tollunt priores. In Tripartito jure scriptum est par[s] 1 Titulo 9, quod Nobiles non sunt captivandi nisi ordine judicario convicti; quod quidem jus abolitum est per constitutionem super descriptam. Ergo absque debita citatione etiam possunt capi Nobiles” [Vedd figyelembe: A későbbi rendeletek eltörlik a korábbiakat.²³¹ A *Tripartitum*-ban foglalt jog szerint: I. Rész, 9. cím: a nemeseket nem szabad letartóztatni, csak ha törvényesen elmarasztalták őket. Amely jog azonban felfüggesztetett a fent leírt rendelkezés értelmében.²³² Tehát megfelelő idézés nélkül is le lehet tartóztatni a nemeseket]. Ezt a cikkelyt alkalmazták a közszékely követekre.

Amikor tehát a primorok és az adományos nemesség „jogvédelméről” van szó „posteriores constitutiones tollunt priores”, de ha ellenükben ugyan ezen törvényhely idézése a közszékelyek szabadságlevelének elismerését segítené, akkor megvonják a decretumok támogatását, akkor a nemesi donatiók „elsőbkek az székelyek mostan költ donatiójoknál”, akkor az előbbiek törlik el az utóbbiak érvényét. Fondorlatos, hitszegő jogászi

228. *Magyar Törvénytár. — Corpus Juris Hungarici.* Werbőczy István *Hármaskönyve*. Ford., bev. stb. Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Bp. 1897. Franklin, 64–65. l. Pars I. tit. 9. par. 1. Sőt Werbőczy II. rész, 2. cím, 9. par. kimondja: „a későbbi törvény a korábbi törvényt nem helyezi hatályon kívül, ha ezt az akaratát kifejezetten nem nyilvánítja ki. Ha hallgat a későbbi törvény a korábbi bíról, akkor az erejében megmarad.” (93. l.) Tehát a székely követek elfogásánál is figyelembe kellett volna venni a primae nonust, mert az 1546-os törvény nem említi, hogy érvénytelen lenne. Nem is volt az.
229. *Quadripartitum opus juris consuetudinarii Regni Hungariae.* Zagrabiae, Typ. Novoszelianae, 1798. 21. l. Pars I. tit. XIX.
230. Baranyai i. m. 17. köt. 238. l.
231. A bejegyzésben nem jelzi, melyik törvénycikkre gondol, talán a *Tripartitum* Pars II., tit. 12., par. 7-re, i. m. 244. l.: „A kiváltság hányféle módon vesztí erejét” c. alatt ezt írja: „Septimo: *per posterius derogatorium priori*: quando videlicet utrumque confectum est, vel emanavit, ad unam et eandem personam, aut communitatem: tunc primum cassabitur, et secundum observabitur.” [az előbbi eltörli utóbbi által; ha tudniillik, mind a kettő egy és ugyanazon személy vagy communitas részére készült és volt kiadva; ekkor az első érvénytelené válik és a másodikat tartják meg.] [kiem. tőlem — F. K.] Segítségével meg lehetett oldani „törvényes alapon” a közszékely követek elfogását, hiszen az 1546-os pozsonyi articulusok valóban későbbiek, mint a *Trip.* Pars I. tit. 9. par. 1., éppen csak nem hatálytalanítják ez utóbbit.
232. Az 1546-os pozsonyi articulusokra céloz.

csűrös-csavarás, hiszen a székely szabadságot Hunyadi János és Mátyás is oklevelekbe foglalta, s ezek a rendelkezések jóval korábbiak voltak a nemesség 16. századi adományleveleinél.

Mind a lejegyzett nemesi érvelés, mind a privilégium megörökítése a kötet lapjain azt a feltevést ébreszti bennünk, hogy a gyulafehérvári törvénytudó bizottságnak talán mint ülnök, Pistháky Lukács is tagja lehetett, bár a tanácskozó jogászok pontos névsorát nem ismerjük. Nyilván magával vitte nemrég vásárolt *Quadripartitum*-kézirátát is, s elképzelhető hogy az ítélmesterek kikérték ennek a tapasztalt és jogban jártas férfiúnak a véleményét ebben a kényes kérdésben. Személye nem volt ismeretlen a fejedelem számára sem, amint azt a neki szóló adománylevelek bizonyítják. Feltevé-sünket támogatja az a tény is, hogy Pistháky, Alárd Ferenc, Radványczy Márton és Borsoló János az 1550—1570-es években mindnyájan a cancellaria minor alkalmazottai voltak.²³³ Tehát mind az elnök, mind a két ítélmester egykori, nyilván elismert tudású kollégájaként kérhette őt fel a tanácsko-zásban való részvételle.

Mindez azonban a diploma jelentősége szempontjából másodrendű kér-dés. Az viszont kétségtelen, hogy possessorunk a maga számára megőrzésre méltónak ítélte a feketehalmi oklevél szövegét, élő jogi esetként és annak döntvényeként tartva számon az oklevelet és semmissé nyilvánítása indok-lását. Sőt nemcsak ő, hanem — amint Baranyai históriájából kiderül — a kortársak is „nagyjelentőségűnek” tartották Báthory székely politikája nyílt színvállásának dokumentumát és a kérdés megoldását. Nem véletlenül, hiszen Mátyás intézkedései után ez az első olyan uralkodói próbálkozás, mely a közsékelyek katonai értékének megőrzése érdekében kísérletet tett arra, hogy ne az ország más területein már kialakult nemes—jobbágy fej-lődésvonalba illeszkedjenek, hanem különállásukat megtartva, mintegy a központi fejedelmi hatalmat támogató nemzeti haderőként az erdélyi feudalizmus részévé váljanak.

A feketehalmi diplomát a fejedelem székely politikája pozitív lépésé-nek tekinthetjük: több jogot biztosít, mint az 1590/91-es adománylevelek, az 1601-es privilégiumoknál azonban kevesebbet. Jelentőségét emeli az a tény, hogy ez az oklevél a közsékelység helyzetének rendezésével kap-csolatban az első olyan dokumentum, mely a gyökeres rendezésre irányuló akaratot, a fordulatot tükrözi Báthory székely politikájában. S éppen ez adott és biztosít különleges rangot az 1595-ös szabadságlevél számára. Zsigmond 1601-es, majd Bocskai és Bethlen későbbi intézkedései, melyek a politikai szükségszerűség felismerésén alapuló fejedelmi pártfogás és a közsékelyek szívós küzdelmének közös eredményei szintén ebbe az irányba mutatnak, ezt folytatják.

233. Pécsi i. m. 66—68. l.

DIE URKUNDE VON FEKETEHALOM

K. FÜLEP

Sowohl in historischer, als auch in rechtsgeschichtlicher Hinsicht bilden unsere Gewohnheitsrechtsammlungen, von denen zahlreiche in den Handschriftensammlungen unserer Bibliotheken zu befinden sind, eine wichtige Gruppe der historischen Quellen. Einer der bedeutendsten ist darunter der Band des Quadripartitums aus dem 16. Jahrhundert im Besitz der Nationalbibliothek Széchényi, das in seinem vollständigen Umfang den Text der Urkunde von Feketehalom aufbewahrt hat. Da sich der Text der Urkunde an Siebenbürgen knüpft, hat der Verfasser angenommen, dass ihr damaliger Possessor ebenfalls aus Siebenbürgen stammte. Die Richtigkeit seiner Annahme unterstützte er mit den Ergebnissen seiner Einband-, Wasserzeichen- und Possessoruntersuchungen. In seine Forschung hat er auch das andere Quadripartitum des die Urkunde abgeschriebene Possessors — ebenfalls im Besitz der Nationalbibliothek — einbezogen, und stellte fest, dass das Papier beider Handschriften dasselbe Wasserzeichen — nämlich das des Wappens von Kolozsvár — hat und dass sie auf Grund ihrer Filigrane als das Produkt der Heltai-Papiermühle zu betrachten sind. Mit sorgfältiger Analyse bewies er auf Grund der Rollen- und Plattenstempelmotive des Schmuckes auf dem Einbanddeckel, dass die Deckel die Merkmale des siebenbürgischen Renaissancestils, der aus dem deutschen Stil stammt, aufweisen. In Hinsicht der ungarischen Buchbindengeschichte ist dieses Ergebnis besonders beachtenswert, weil die Fachliteratur über die siebenbürgischen Einbände deutschen Stils wenig Angaben kennt. Auch die Possessorforschung erstärkte die Provenienz aus Siebenbürgen. Unter den damaligen Besitzern ist die Person von Lukács Pistháky am bedeutendsten, weil er die Urkunde in den Band abgeschrieben hat. Er begann seine amtliche Laufbahn in der cancellaria minor, dann wurde er Notar, später Advokat des Komitats Doboka. In den späteren Jahrhunderten besaßen andere Familien die Urkunde, die Besitzer waren aber immer Juristen.

Die Urkunde wurde am 15. September 1595 im militärischen Lager neben Feketehalom ausgestellt, in ihrer Entstehung spielten die Ereignisse des 15jährigen Krieges eine Rolle. Der damalige Fürst von Siebenbürgen Zsigmond Báthori strebte die türkischen Forderungen mit vorsichtiger Folgerichtigkeit zurückweisend danach, — sich der katholischen Vereinigung anschliessend — seine Waffen gegen die Truppen des Sultans zu wenden. Dazu musste er im Laufe des Jahres 1594 mit der *ne de* Aufrechterhaltung des status quo stehenden Opposition abrechnen und ein grosses Heer stellen. Der Mangel an Geld, die Ungewissheit der inneren Kräfteverhältnisse zwangen ihn zum Aufgeben der Szeklerpolitik seiner Vorfahren. Die Sippenorganisation der Szekler ist im Laufe der 13—14. Jahrhunderte aufgelöst, am Ende des 15. Jahrhunderts bildeten sie drei, dem Vermögen nach stark unterschiedliche Schichten und im 16. Jahrhundert begann die Versenkung der dritten, zahlreichsten Schicht in die Leibeigenschaft; zuerst auf der privatrechtlichen, dann auf der staatsrechtlichen Ebene. Diese letztere wurde nach der Niederwerfung des bewaffneten Aufstandes (1562, 1575) mit den Massnahmen des Landtages beschleunigt, obwohl sich die Fürsten auch mit einer vorübergehenden Lösung, mit der Einführung des fürstlichen Leibeigenschaftssystems versuchten. Die Boden- und Arbeitskraftansprüche der Primoren, der Primipili und des ungarischen Adels führten den Prozess in die Richtung der ungarischen Entwicklung. Das Aufheben des selbstständigen Besitzes und der Freiheit des dritten Standes im Szeklertum machte auch die Blutsteuer und das selbstversorgende Soldatentum unmöglich und dadurch wurde zugleich auch die Verteidigungs- und Angriffsfähigkeit von Siebenbürgen in Frage gestellt. Der Ausfall sollte mit 20—22 tausend Söldner ersetzt werden, dazu stand aber das nötige Geld nicht zur Verfügung. Die Fürsten János Zsigmond und István Báthori sicherten für den dritten Stand der Szekler nur die Möglichkeit des individuellen Aufstieges. Am Ende des 16. Jahrhunderts ist die Auffassung herangereift, dass für das siebenbürgische Fürstentum, für einen Pufferstaat zwischen zwei Grossmächten die Freiheit und materielle Sicherheit des niederen Szeklerstandes wichtiger ist, als die Erfüllung der privaten grundherrlichen Ansprüche. Zsigmond Báthori setzte teilweise die Politik seiner Vorfahren fort, teilweise erleichterte er die Lage grösserer Gemeinschaften, und im Jahre 1595 hat er die Gemeinschaftsfreiheit des ganzen dritten Standes wiederhergestellt.

Die Verfasser der historischen Quellen aus dem 16—17. Jahrhundert haben die Existenz der Urkunde von Feketehalom angenommen, die Auffassung der Historiker des 19. Jahrhunderts war schon in dieser Frage unterschiedlich. Die Historiker des 20. Jahrhunderts stellten nicht die Tatsache der Verabschiedung in Frage, sondern hatten über die originelle Sprache der Urkunde verschiedene Meinungen. Diese Zweifel sind mit der vorgefundenen Kopie, bzw. mit dem exzerpierten Text von Baranyai Decsi, sowie mit der Veröffentlichung einer beinahe gleichaltrigen Variante in ungarischer Sprache (aus der Handschriftensammlung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften), die auch mit einer ausführlichen inhaltlichen Analyse, Urkundenforschung ergänzt wurde, gelöst. Aus der Praxis der Urkundenstellung des Fürsten folgt, wenn eine allgemeine Schenkungsurkunde existiert hätte, wäre deren Text mit dem des Privilegs von Marosszék gleich. Die Bestätigung der Privilegien der Szekler stieß auf den Widerstand des Adels. Gegen die bisherige Meinung der Fachliteratur bewies der Verfasser mit der Benutzung historischer Quellen, dass die Ursache der Widerrufung der Urkunde nicht die „Doppelzüngigkeit“ des Fürsten war, sondern der Protest des Adels. Pistháky, der die Urkunde abgeschrieben hatte, hat auch solche Gesetzartikel zitiert, die die Stellungnahme des Adels unterstützten. Der Dezember des Jahres 1595 bedeutet ein Fiasko in der Szeklerpolitik von Zsigmond Báthori. Mit dem Beschluss des Ständetages wurden nicht nur die Pläne des Fürsten, sondern auch die Hoffnung des Volkes zunichte gemacht. In den Schenkungsbriefen von Déva im Jahre 1601 hat aber der Fürst seine frühere politische Konzeption gekrönt verwirklicht.

Die Urkunde von Feketehalom nimmt in der Szeklerpolitik von Báthori eine mittlere Stelle — zwischen den Privilegien von 1590/91 bzw. den von 1601 — ein. Ihre Bedeutung erhöht die Tatsache, dass sie die erste sich mit der Lösung der Lage des niederen Szeklerstandes beschäftigende Urkunde ist, in der sich das fürstliche Vorhaben zu einer radikalen Lösung widerspiegelt.